

מזמור

יוחנן טרנטיאק

יוחנן טרנטיאק

מאָרן אַפּאַט

פרויקט גמר

סטודיו ארכיטקטורה [פרין] אקטיבית

מנחים | פרופ' אורח גבי שורט, ד"ר דקנה יזהר

אדריכלות חוקרת

מנחה | ד"ר אור אכסנדרוביץ

התוכנית לארכיטקטורה

הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, הטכניון

החשפ"ה | 2025

תוכן עניינים

5	הבית של חומוס
7	בין הפרעה למערכת
8	תשתית
14	הפרעה
24	זהות
36	הזדמנות
44	מקום
86	ביבליוגרפיה

ישעיה נ"ג /

"לא תואר לו ולא הדר, נבזה וחדל אישים איש מכאובות וידוע חולי"

הבית של חומוס

"מי האמין, לשמעתנו; וזרוע יהוה, על-מי נגלתה. ויעל כיונק לפניו, וכשרש מארץ ציה לא-תאר לו, ולא הדר; ונראהו ולא-מראה, ונחמדהו. נבזה וחדל אישים, איש מקאבות וידוע חלי; וכמסתר פנים ממנו, נבזה ולא חשבנהו."
ישעיה נ"ג א-ג

פסוקים אלה מתארים את משיח ישראל באופן מפתיע. הרי מצופה שהמשיח יהא דמות יפה וחזקה שכל אחד נמשך אליה. לעומת זאת היא מתוארת כדמות מרתיעה ובזויה שדוחה כל אדם. יש לי שכן כזה, קוראים לו חומוס. חומוס החליט לחסום כל חלון בדרך יצירתית אחרת, לרסס ביקורת על הבית שלו ולקשט את החזית בזבל. הוא מתפרנס מאיסוף פחיות וגם את המדרכה הצמודה לביתו הוא ניכס ברכוש פרטי.

מנקודה זו נובע הפרויקט. מהמשיכה אל אותם אזורים לא מטופלים ופעולות לא מוסדרות. מרחבים שלרוב אנו נרתעים מעצמת החיות שקורנת מהם ומנסים לכבותה עם פעולות תכנוניות שמפרשות אותה כהפרעה שיש לדכא. אני סבור כי הדרך שבה חומוס מתבטא משקפת מחסור שניתן למלא ולא שגעון שיש להדיר. הוא כנראה לא משיח ישראל, אבל אולי התבוננות על אותם רגשות מתפרצים מזמינה אותנו לבחון מחדש את מה שאנו ממהרים להדחיק.

הראש של חומוס /

"איך אפשר לעבור את החיים הנוראים האלה בלי שמץ של טירוף" זלדה

בין הפרעה למערכת

מול הפעולה התכנונית השואפת לענות לצורכי התושבים, מתקיימות פעולות מקומיות המתפתחות ללא חוקיות מובהקת. פעולות שאינן נגזרות מתוך מערכת פורמלית, אך מעצבות בפועל את המרחב ואת יחסי הגומלין בתוכו. ניתן לכנותן פעולות בלתי פורמליות שכן הן מתפתחות מהשטח: לעיתים הן מתאפשרות הודות לתשתית הקיימת, ולעיתים אף חורגות ממנה. במקרים של חריגה, הן נתפסות כהפרעה שיש להסדיר או לדכא. פרויקט זה מבקש לסקור את המופע המרחבי של פעולות אלה ואת הדרכים לפרש אותן. לא כסטייה מהסדר אלא כסימפטום לצורך, כמנגנון חברתי, ואף כמשאב המזין את המערכת העירונית. מכאן נגזרת השאלה כיצד ניתן לקרוא פעולות מקומיות שמתפרשות כהפרעה מרחבית לכדי הזדמנות תכנונית?

הבחינה תתמקד באופן שבו פרקטיקות בלתי פורמליות צומחות מתוך התשתית הפורמלית ומעצבות מחדש את המרחב. היא תדגיש את הפער בין כוונות המתכננים לבין פרשנות הדיירים, ותעקוב אחר תהליכי ניכוס וזהות הנרקמים בחיי היומיום. מתוך צירים אלו מתברר כי הפעולות המקומיות אינן רק תגובה למסגרות קיימות, אלא גם אמצעי להגדרתן מחדש, המצביע על פוטנציאל להתפתחות דפוסים שייכות וניהול קהילתי.

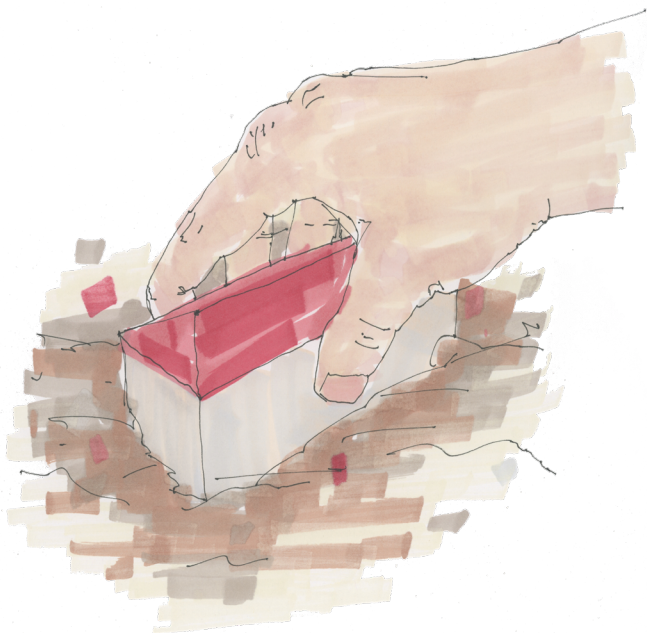
מטרת הפרויקט היא ניסוח מודל הבוחן את היחסים בין התרחשות מקומית למבנה עירוני, לא כאנטיתזה, אלא כממשק פורה. הפרויקט שואף להציע מסגרת עיונית ומעשית להכרתם של תהליכים בלתי מוסדרים, מתוך תפיסה של תרומתם ככוח יוצר וכקרקע להתחדשות המרחב העירוני.

עצוב הוא להיות
ראש העיר ירושלים,
נורא הוא.

איך יהיה אדם ראש עיר כזאת?
מה יעשה בה?
יבנה ויבנה ויבנה.

ובלילה יקרבו אבני ההרים מסביב
אל הקתים,
כמו זאבים הבאים ללל על כלבים
שנעשו לעבדי בני האדם.

ראש עיר / יהודה עמיחי

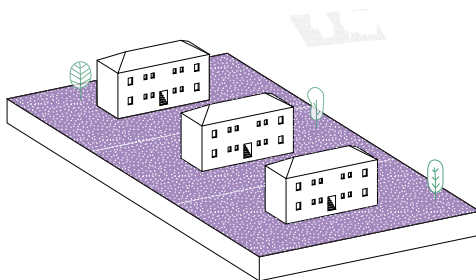
תשע

אידאולוגיה

ההתרחשויות המקומיות נסמכות לרוב על בסיס תשתית פורמלית. אותה תשתית באה לידי ביטוי בהקשר הישראלי דרך תכנית המתאר הארצית של אריה שרון, אדריכל המדינה. הצורך בקליטת עולים וביישוב הארץ הוביל לשיטה של הקמת ערים חדשות בסדר גודל בינוני, בעלות אופי כפרי חקלאי, תוך שימוש במספר טיפוסי בינוי בסיסיים וזולים שנועדו לספק את הצרכים המידיים של האוכלוסייה החדשה.¹

שיטת בינוי זו נשענה על שלוש אידיאולוגיות מרכזיות: כיבוש השממה, ביטחון ועיצוב דמות היהודי החדש. בינוי המבוסס על מבנה כפרי אפשר לאוכלוסייה מצומצמת לתפוס שטחים נרחבים, להציב גבול טריטוריאלי מול האוכלוסייה הערבית, ולעצב את דמותו של העולה מחדש. מדמות גלותית שלא מחוברת לאדמתה ונאחזת בספר, לדמות פיזית, ילידית ואקטיבית.²

השיטה שהוצעה נשענה על רעיונותיו של אדריכל הנוף הגרמני ליברכט מיגה. מיגה ראה בעיבוד האדמה צורך שאמור להוות חלק בלתי נפרד מהפרקטיקה היומיומית של הדיירים. מנקודה זו הוא הציע תכנון של גינה צמודה לכל דירה. תכנון שנובע מהאידיאולוגיה של מגע ישיר עם הקרקע ועולה בקנה אחד עם מקימי המדינה.³

בית צמוד גינה / תפיסת הבינוי בארץ לפי הגותו של ליברכט מיגה

1 "כהתבססות פריסת האוכלוסייה בכפרים, גם המבנה הפנימי של העיריות החדשות הושפע מהגישה ה"כפרית" של המתכננים. שדר הדס, אבני הבניין של השיכון הציבורי, משרד הבינוי והשיכון, תל אביב, 2014, עמוד 17.

2 אידאולוגיה התיישבותית, שם, עמודים 23 - 24.

3 שם, עמוד 18.

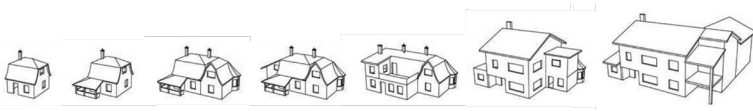
עם זאת, עיצוב דמות קולקטיבית זו דרש מחיקה של יסודות ייחודיים בזהות התרבותית של העולים: שפה, תרבות מקור ואופן התארגנות מרחבי. תהליך זה התבסס על חזרתיות של טיפוסי בניין אחידים, אשר במצטבר התוו את תוואי המרחב תוך התעלמות מהתנאים הטופוגרפיים הקיימים וללא הכשרת הקרקע מראש.⁴ במובן זה, ניתן לראות בבנייה זו מגדל בבל מסוג חדש: לא אנכי אלא אופקי, המתפרש ומסתלסל על פני הארץ כולה. ממרחבי המעברות ודרך השיכון הציבורי.

"וַיְהִי כָל-הָאָרֶץ, שְׁפָה אֶחָת, וּדְבָרִים, אֶחָדִים. וַיֹּאמְרוּ הָבָה נִבְנֶה-לָּנוּ עִיר, וּמִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַּשָּׁמַיִם, וְנַעֲשֶׂה-לָּנוּ, שֵׁם: פֶּן-נִפּוֹץ, עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ."
בראשית י"א א, ד

4 "בתים תוכננו כך שהועמדו סתם על הקרקע. לא היתה התחשבות עם הטופוגרפיה. [...] אם הקרקע [...] הייתה מורכבת, אזי עשו רגליים באורך משתנה, וזה עמד כך" (בנט אצל ציפור 1973:4), שם, עמוד 34.

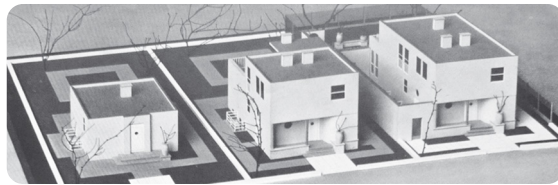
הבית הגדל

בתי הליבה בין השנים 1925 - 2012 / עריכה גרפית: סבריינה פלינה, מתוך Bettina Schlorhauser, *The Growing House*

אמנם פתרונות הדיור המצומצמים בארץ נבעו משיקולים כלכליים ואידיאולוגיים, אך באותה תקופה היו קיימים ניסיונות תכנוניים גם מסוג אחר, אחד מהם הוא רעיון הבית הגדל. תפיסה שבה מבנים מצומצמים משמשים כליבה להרחבת הדירות על ידי תושביהם. כבר בשנות העשרים בווינה יצרה מרגרט שיטה-ליהוצקי את "בתי הליבה" (Kernhäuser), יחידות מגורים בסיסיות שניתן להרחיב בשלבים.⁵

אוטו נוירט' ניסה למסד תהליך זה במסגרת האגודה להתיישבות וגנים, ששילבה את עקרון ההתרחבות הבלתי-פורמלית של התושבים בתכנון הרשמי של וינה.⁶ גם בגרמניה, בשנות השלושים, הוצגו רעיונות דומים במסגרת תערוכה בהובלת מרטין וגנר, אולם שם נתפסה ההתרחבות כתהליך מתוכנן מראש בידי האדריכל, ללא מקום לביטוי אישי של הדיירים.⁷ אף כי רעיונות אלה לא מומשו במלואם, הם הצביעו על אפשרות אחרת: דיור מצומצם שנועד מראש לגדול בהתאם לצורכי התושבים.

דוגמה להתפתחות בית גדל, לאופולד פונזן / מתוך Bettina Schlorhauser, *The Growing House*

Bettina Schlorhauser, *The Growing House*, The "rationalization of happiness" was not born in the concept of "incremental housing", University of Innsbruck, 2020. עמוד 1. 5

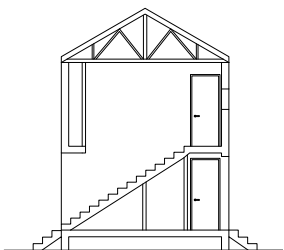
שם, עמוד 2. 6

שם, עמוד 14. 7

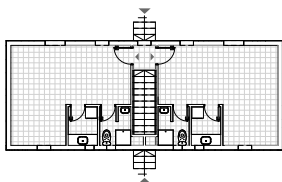
טיפוס הבניין האחיד

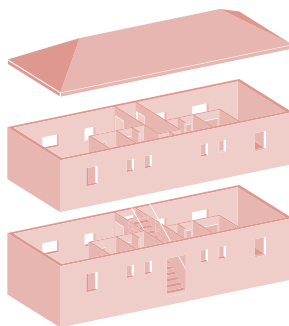
בישראל, לעומת זאת, אומצו מודלים בסיסיים ואחידים של שיכון ציבורי שלא נשענו על עקרון ההתרחבות. אחד המודלים ששנים לאחר מכן אכן התרחב על ידי דייריו אך בהיעדר תכנון רשמי הוא טיפוס בניין בעל מבנה מצומצם. כ-5,500 יחידות דיור על פי טיפוס זה הוקמו ברחבי הארץ בין השנים 1951 - 1953 אשר שימשו ליחידת בסיס בעיצוב שכונות רבות בבאר שבע, טבריה, ירושלים, נהריה, עכו וצפת.⁸ המבנה מתאפיין בארבע יחידות דיור בגודל חדר וחצי ששטחן נע בין 30 ל-40 מ"ר, שתיים במפלס הקרקע ושתיים במפלס העליון כשלכל מפלס כניסה מחזית נפרדת. חזיתו הצרה פנתה לרוב אל הרחוב הראשי, והכניסות יצרו שבילים משניים שהשתלבו במערכת הציירים השכונתית. הבניין הוצב על חצר משותפת ללא חלוקה סטטוטורית בין הדיירים, ונועד בראש ובראשונה לספק פתרון מגורים ראשוני לקליטת גלי העלייה, ללא מחשבה על גידול עתידי או על שיתוף הדיירים בעיצוב סביבתם. מודל זה הפך לבסיס ממנו צמחו בהמשך פעולות מקומיות.

חתך רוחב

תכנית קומה טיפוסית

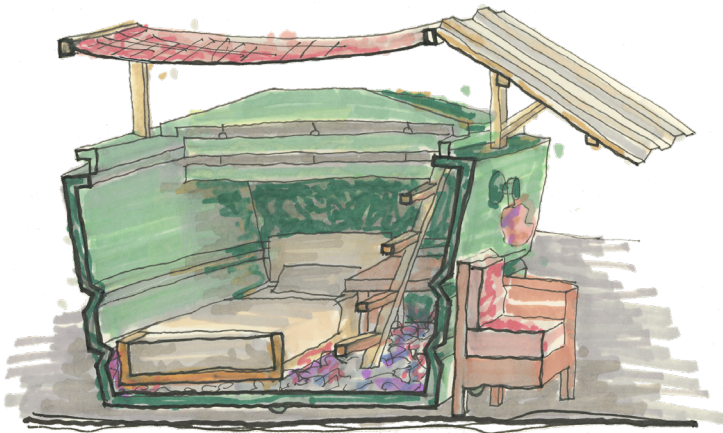

טיפוס הבניין

8 שדר הדס, אבני הבניין של השיכון הציבורי, משרד הבינוי והשיכון, תל אביב, 2014, עמודים 36 - 37.

"ראותנו אתם איננה גזמה קטירית;
אין היא אלא גזמת החיים עצמם.

להגנת הדברים הכעורים /
גילברט קית' צ'סטרטון

הפרשה

התרחשויות מקומיות

ניתן לקרוא את הפעולות המקומיות שצמחו בשכונות אלה ככאלה הפועלות מתוך מעמד ה"מודר" (Subaltern) שמציעה אנניה רוי (2011). רוי מראה כי אין מדובר באוכלוסיות שנגישותן למשאבים כלכליים או פוליטיים מוגבלת בלבד, אלא בקבוצות שפעולותיהן אינן מוכרות כחלק מן הסדר הפורמלי ולעיתים אף נתפסות כהפרעה מרחבית.¹ בפועל, הפעולות נובעות מחיי היומיום ומצורכי התושבים שלא מקבלים מענה, והן מעצבות מחדש את המרחב העירוני מלמטה.

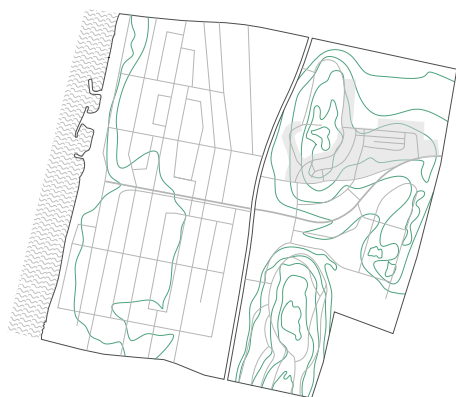
על מנת לבחון את אופיין של פעולות אלה אתמקד בשכונת כצנלסון בנהריה, שכונה שהוקמה על בסיס אותו דגם טיפוס בניין מצומצם. בשכונה זו ניכרים דפוסי הפעולה הבלתי פורמלית, כמו גם היכרות אישית מוקדמת המאפשרת מבט מפורט על התהליכים שהתרחשו בה.

שכונת כצנלסון הוקמה בשנת 1952 בצידה המזרחי של נהריה, סמוך לכביש 4, ואוכלסה בעולים מצפון אפריקה ומזרח אירופה שהתגוררו קודם לכן במעברות סמוכות.² השכונה הכילה כ-200 מבני שיכון אלה המכילים כ-800 דירות שהוקמו בפועל על ידי הדיירים עצמם. על אף שהתכנון יועד כפתרון זמני, במשך שלושה עשורים כמעט ולא בוצעו הרחבות או שינויים רשמיים בתשתית השכונה ובתוך כך התפתחו בה פרקטיקות יומיומיות שעיצבו מחדש את מרחבה הפיזי והחברתי.³ שלושה מוקדים מרכזיים ממחישים דינמיקה זו: השוק, הגינה והפח. מרחבים שבהם הפעולה המקומית עברה ממענה נקודתי עבור צורך מיידי לכוח מעצב של המרחב השכונתי.

1 Ananya Roy, *Slumdog Cities: Rethinking Subaltern Urbanism*, International Journal of Urban and Regional Research, כרך 35, גיליון 2, 2011, עמ' 227.

2 לזר דב, תולדות נהריה, 1934-1948, המוזיאון העירוני נהריה, 1981. עמוד 6.

3 טופו אשר, הפרוגרמה הכוללת לשיקום השיכון הממשלתי בגבעת כצנלסון - נהריה, 1979, עמוד 8.

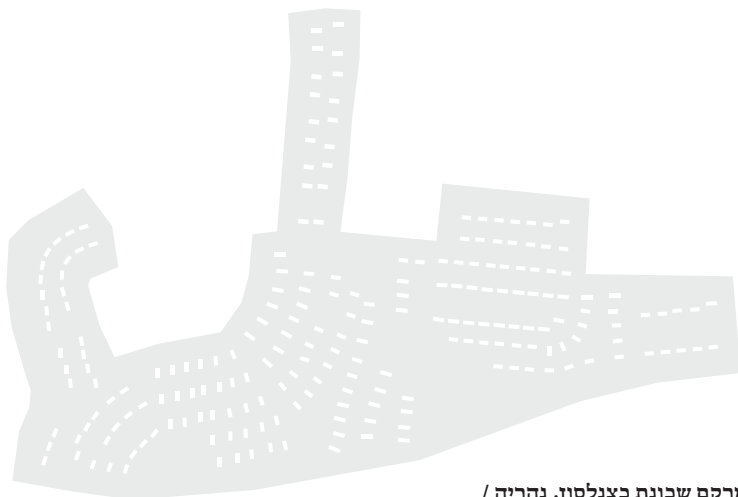
גבול 4 / הפרדת נהריה לצד מזרחי ומערבי על ידי
כביש 4

שכונת כצנלסון מאחורה

מגדל בבל אופקי / תוואי טיפוס
הבניין המתפרש על פני הארץ

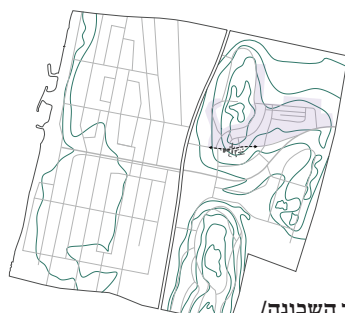
מרכז שכונת כצנלסון, נהריה /
תוואי השכונה מוגדר על בסיס טיפוס הבניין

השוק

הגינה כמוקד כלכלי / קולאז'

בצידה הדרומי של השכונה הוקם מרכז מסחרי פורמלי, הסוחרים ניצלו שאריות בנייה מן המעברות כדי להרחיב את השוק באופן לא מוסדר. עד שנות השמונים פעלו בשוק 108 עסקים על פני 4,050 מ"ר, כאשר כ-40% מהם פעלו בצורה בלתי מוסדרת. כ-37% מהקונים כלל לא התגוררו בשכונה או בעיר, דבר שמעיד על הצלחתו. אף שהתוכנית הראשונית הכירה בצורך הדיירים במסחר, התרחבות השוק נתקלה בביקורת מצד הרשויות, בשל מקומות המסחר שאינם מוסדרים והכלוך הנלווה אליהם.⁴

השוק לצד השכונה/
מיקומו דרומית
לשכונת והתרחבותו

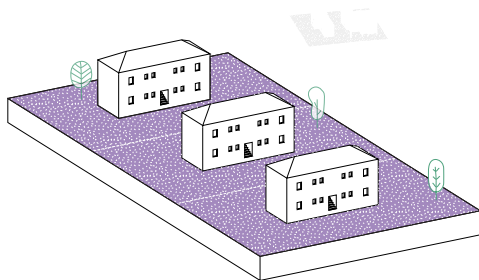
מצב השוק כיום

4 סטופ אשר, המרכז המסחרי הגבעת כצנלסון: מפקד עסקים וקווים עיקריים לפרוגרמת שיקום, 1981. עמוד 6.

הגינה כמוקד כלכלי / קולאז'

הגינות שיועדו מלכתחילה לגידול חקלאי לא עלו בקנה אחד עם רצון הדיירים. אלה הסבו אותן לגידול חיות משק ולאיסוף חומרי גלם שפורקו ממבני המעברות. מרחבי הגינה, שהיו גדולים כפי ארבעה מהבתים עצמם, שימשו כמרכז כלכלי הן למסחר שכונתי והן לכלכלה ביתית. פעולות אלו הפריעו לתושבים אמידים יותר מהשכונות הסמוכות, שכינו את תושבי השכונה "וילדעס חיעס", חיות פרא.

בית צמוד גינה / תפיסת
הבינוי בארץ לפי הגותו של
ליברכט מיגה

פחי האשפה שימשו כמוקד של פעולה קהילתית. תושבים נהגו להניח ליד פחי האשפה רהיטים, בגדים, חומרי בניין ואף מזון, כדי שיינתנו מחדש לשימוש על ידי משפחות אחרות. אחת הדיירות מספרת כיצד אביה היה עורך סיבוב בבקרים לאיסוף חפצים שימושיים וכי פרקטיקה זו הייתה נפוצה בקרב תושבי השכונה. (ראיון עם יהודית ברנס, 10.12.24)

"אנשים לא היו זורקים לפח, הם שמים ליד כדי שמישהו אחר ייקח, אתה יודע כמה דברים הבאתי משם?" / יהודית ברנס, תושבת השכונה מילדותה

עירוניות מודרת

כפי שמראה רוי, פעולות מסוג זה הן דוגמה למרחבים בהם פועלת עירוניות מודרת: זירה שבה נוצרת סוכנות פוליטית, יזמות קיומית וכלכלה עצמאית בתגובה למצבים בהם המערכת הפורמלית אינה מספקת מענה לצורכי היומיום ואינה מכירה בפרקטיקות הקיימות כחלק מהסדר הרשמי.⁵ בשכונת כצנלסון, אילוצי המרחב הפורמלי המצומצם והיעדר מענה מערכתי הובילו את הדיירים לנצל את המרחבים הציבוריים והמשותפים לצורך מימוש פעולות המסחר והשימוש החוזר. עם זאת, כפי שרוי מדגישה, יש להיזהר מהפשטה רומנטית של דפוסים אלה. המרחבים הבלתי פורמליים מתקיימים בתוך מארג מורכב של יחסי כוח, ולעיתים משקפים מצבי פגיעות, דיכוי ואי-וודאות.

אמנם פעולות אלו נובעות מהיעדר מענה לצרכים בסיסיים של הדיירים, אך דווקא משום שאין להן מקום מוגדר במרחב הציבורי הן מתפרשות, ולעיתים גם מתפקדות בפועל, כשיבוש של המרחב המשותף וכגורם הפוגע בסדר החיים בו. במובן זה, הפיתוח הבלתי פורמלי בשכונת כצנלסון מייצר מתיחות בין המהלכים המקומיים לבין המערכות הממסדיות המעצבות את המרחב הציבורי והמערכת העירונית בכללותה. עם זאת, ניתן לזהות בתהליכים אלה גם פוטנציאל לעיצוב מחודש של המרחב העירוני. עיצוב שנשען על הדינמיקה שמתרחשת בפועל ומבקש לשלב את הפעולות הבלתי פורמליות כחלק מהמרקם העירוני במקום להמשיך לראות בהן חריגה ממנו.

Ananya Roy, *Slumdog Cities: Rethinking Subaltern Urbanism*, 5
 International Journal of Urban and Regional Research, כרך 35, גיליון 2, 2011,
 עמ' 227-228.

קומונס

סטברוס סטברידס (2016) מציע את המושג "קומונס": מרחב משותף הנתפס כמשאב קהילתי ומנוהל על ידי המשתמשים בו, כמודל פעולה המרחיב את המנעד בין הרובד הפרטי לציבורי. מאחר שהמרחב הציבורי מנוהל לרוב מלמעלה, הוא אינו מייצר תחושת שייכות ואחריות בקרב תושביו.⁶ הקומונס מתהווה דווקא דרך דפוסי שימוש של ניהול קהילתי ושיתוף פעולה. בדרך זו הוא מתקיים כמרחב ביניים, בו חברי הקהילה הופכים לשותפים פעילים בעיצוב, פיתוח ותחזוקת המרחב השכונתי. סטברידס ממשיך את רוי ומדגיש גם כן כי יש להיזהר מראייה רומנטית של תהליכים אלו. הקומונס אינו מנגנון אנרכיסטי, אלא מערכת מורכבת של כללים פנימיים. בהקשר זה, הפעולות הבלתי פורמליות שנדונו עד כה, אשר אינן נטולות מתחים ופערי כוח למרות שעלולות לעבור רומנטיזציה גם כן, משקפות את המורכבות שממנה יכולים לצמוח מנגנונים קהילתיים יציבים. בכך ניתן לתרגם יוזמות בלתי פורמליות קיימות, העולות מניתוח השכונה, לכדי הזדמנות המטמיעה את הפעילות הקיימת בתוך מנגנון קהילתי יציב ודינמי.

Stavros Stavrides, **Common Space: The City as Commons** (London:

6

(Zed Books, 2016), עמ' 3-5.

"תִּרְאֶה, כְּדֵי לְגֹר כָּאֵן אִי
אֶפְשָׁר לְהִיּוֹת לְחֵיץ."

מתוך ראיון עם איציק
רבינוביץ' /
תושב השכונה

זהירות

התרחבות

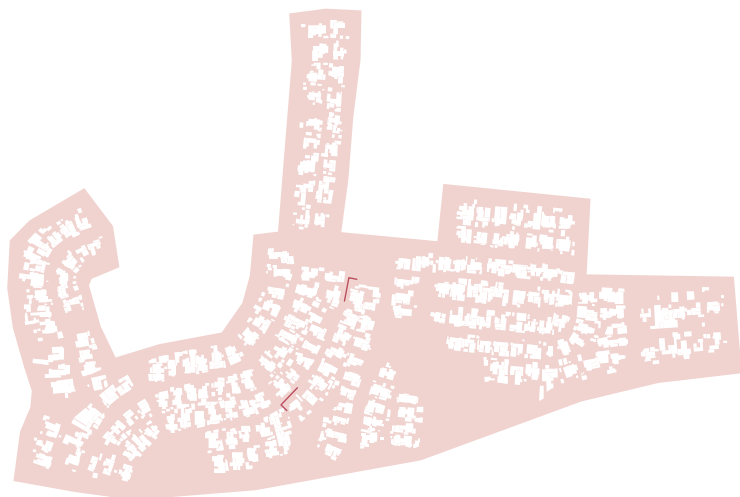

בשנות השמונים הוקם פרויקט שיקום שכונות במטרה לשפר את תנאי המגורים בשיכונים הממשלתיים בארץ. במסגרתו ניתנו הלוואות ללא ריבית שאפשרו לדיירים להרחיב את דירותיהם.¹ מאחר והגינה סביב הבית נרשמה בטאבו כרכוש משותף לארבע המשפחות, חלוקתן בוצעה באופן בלתי פורמלי וללא חלוקה מוסדרת. הרחבת הדירות אל תוך שטחי הגינות שינתה בהדרגה את פני של השיכונים והובילה למציאות כיום, שבה כמעט ולא נותרו בתים הדומים למתכונת המקורית.

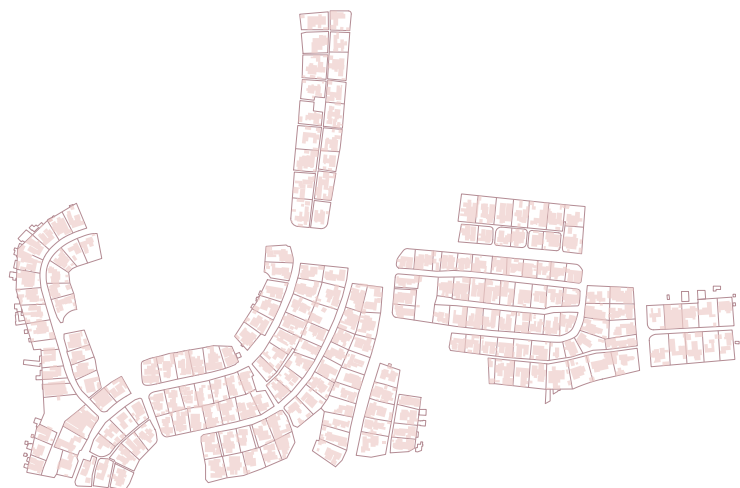
המרחב הפיזי שהתעצב בעקבות שינויים אלו אינו תוצר חומרי בלבד, אלא חלק בלתי נפרד מזהות הדיירים. אריאל הנדל (2011) מציין כי המרחב שבו פועל אדם הוא חלק מהגדרתו העצמית.² אותה הגדרה באה לידי ביטוי בשינויים הפיזיים במרחב המשתקפים על ידי תהליכים של ניכוס וגיבוש זהות מקומית מצד הדיירים. ההרחבות מבטאות פרשנות פרטית ונשענות לעיתים על מסורות ואלמנטים שהובאו ממדינות המוצא.

1 סטופ אשר, הפרוגרמה הכוללת לשיקום השיכון הממשלתי בגבעת כצנלסון - נהריה, 1979, עמוד 13.

2 הנדל אריאל, אלימות, מפתח, 2011, עמ' 64-65.

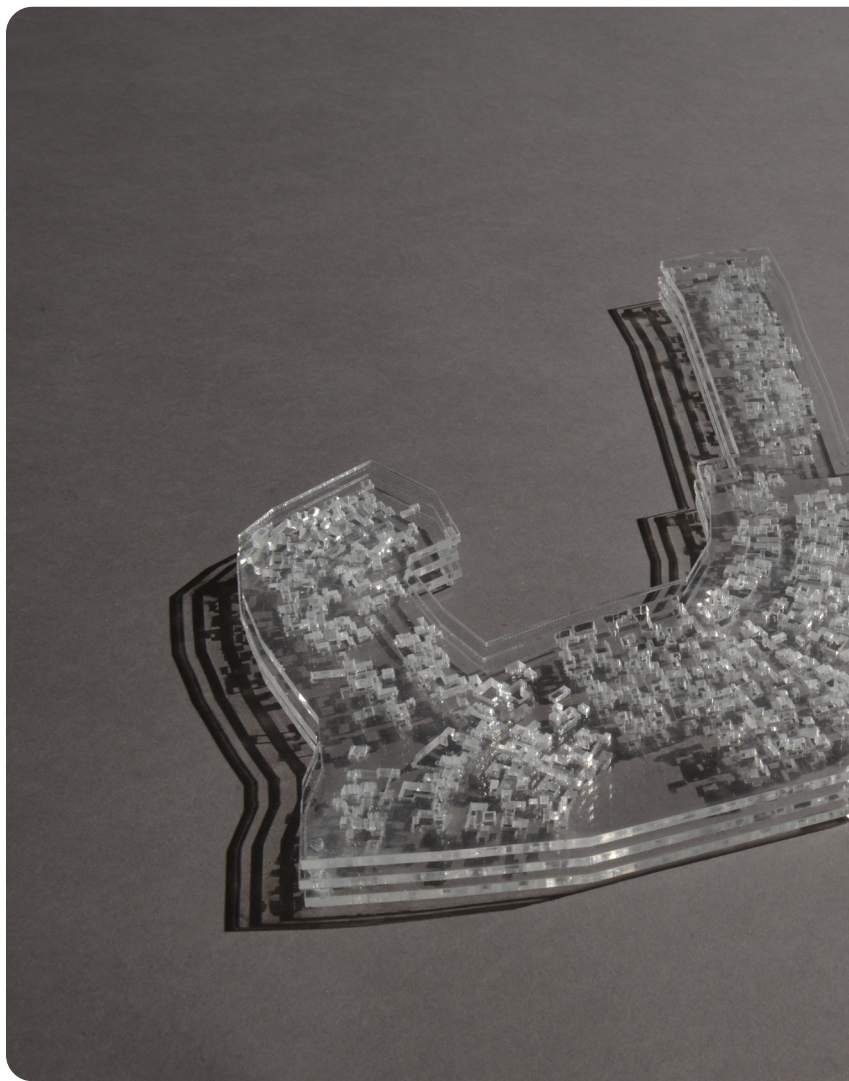
מרקם השכונה / מצב כיום

הדבקה / תושבי השכונה נצמדים אחד לשני
ולגבולות החלקה

כרסום / סך השכבות שמרכיבות את הבינוי בשכונת כצנלסון

השיכון כתשתית להתרחבות

במובן זה, המתרחש בשיכונים הממשלתיים אינו תופעה ייחודית' אלא חלק מדפוס רחב יותר של ניסיונות לעצב זהות מקומית דרך פרקטיקות אדריכליות. ניסיונות שבאו לידי ביטוי גם ביוזמות רשמיות שנעשו בארץ.

בשנת 1956 ניסתה מחלקת התכנון של אגף השיכון, בראשות האדריכל ארתור גליקסון, ליישם את עקרון הבית הגדל באמצעות בית הפטיו. הטיפולוגיה כללה דירה בצורת L בשטח 32 מ"ר, שנועדה להתרחב באופן סימטרי כך שייווצר במרכז פטיו: חלל חיצוני המכניס אור ומפריד בין הציבורי לפרטי בהשראת מסורת ים-תיכונית. כ-4,000 יחידות נבנו ברחבי הארץ, בשיטות טרומיות ובחומרים זולים.³ אולם הניסיון נכשל: הדיירים תפסו את הבית כפתרון זמני ולא כבסיס להתרחבות, והפטיו, שהיה זר לתרבות העולים, בוטל באמצעות סגירות והרחבות.⁴ הכישלון ממחיש כי תיווך תרבותי ותנאים חברתיים יציבים הם תנאי יסוד ליכולת של רעיון אדריכלי להתממש.

לעומת ניסיונו של בית הפטיו הגדל, המדיניות השיכונית בארץ שנשענה על האידיאולוגיה הציונית וביקשה לעצב מחדש את אורח חיי הדיירים. יצרה דווקא בשיכונים האחידים פתח לפעולה מקומית. היעדר הוראה מפורשת להתרחבות במבנה האחיד אפשר לדיירים לפרש אותו מחדש ולהפוך אותו לפלטפורמה גמישה. הדס שדר וחיים יעקבי (2014) מציגים כיצד הרחבות הדירות כללו חללים מרובי שימושים המשלבים מטבח, אירוח ושינה, וחלוקה גמישה של חדרים שאפשרה מגורים משפחתיים מורחבים. בכך הפעולות הבלתי פורמליות חתרו תחת התפיסה התכנונית והטמיעו בתבנית המודרניסטית דפוסים תרבותיים מקומיים. זאת מבלי לדחות אותה אך גם מבלי להיכנע לחוקיה.⁵

3 שדר הדס, אבני הבניין של השיכון הציבורי, משרד הבינוי והשיכון, תל אביב,

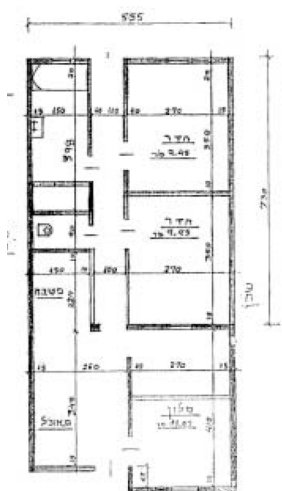
2014, עמוד 44.

4 Hadas Shadar, Vernacular values in public housing, history, vol 8,

2004, עמוד 178.

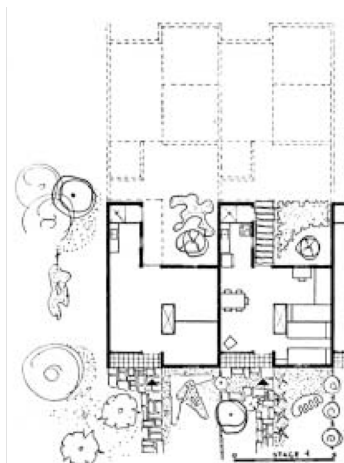
5 שדר הדס ויעקבי חיים, "לקראת מודרניות: אדריכלות, תכנון וקהילה בפרויקט

שיקום שכונות", סוציולוגיה ישראלית טז, 2014.

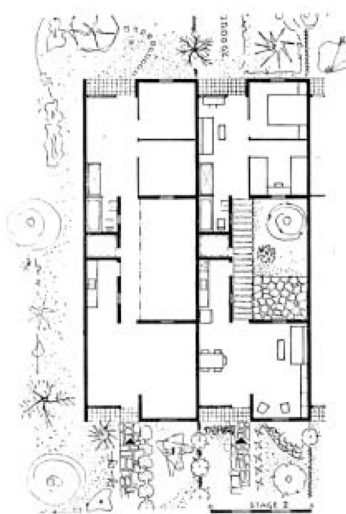

התרחבות בפועל / ביטול
הפטיו והוספת חדר בראשון
לציון.

כל השרטוטים לקוחים
מהמאמר Hadas Shadar,
Vernacular values in
,public housing

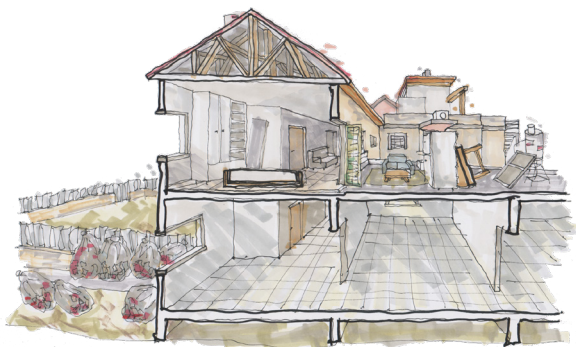
תכנון מקורי / בית בצורת L

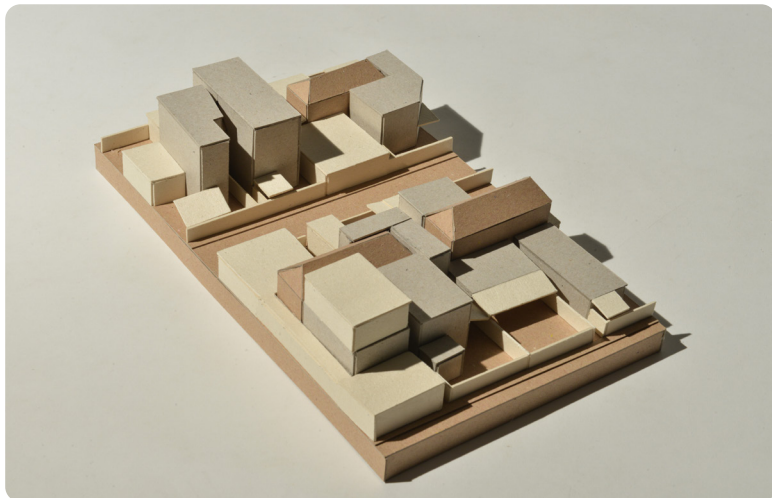
ההתרחבות המוצעת / שיקוף
הבינוי הקיים ליצירת פטיו במרכז
והרחבת החלל הציבורי

מקרה מקביל ניתן לראות בקזבלנקה, שם תיעדו טום אוורמטה ומריסטלה קאשאטו (2014) את תכנון השיכון שנערך בשנות החמישים על ידי משרד Service de l'urbanisme בראשות האדריכל מישל אקושאר (Écochard). התכנון נועד לספק פתרונות דיור מודרניסטיים אחידים עבור מהגרים שהגיעו מהכפרים בעקבות גלי עיור מהירים ותיעוש מואץ. גם כאן, תוך זמן קצר ניכסו הדיירים את המרחבים על בסיס אורח חייהם הקודם: נוספו תוספות בנייה, חלוקה מחדש של החללים, התאמות ביחידות המגורים ושינוי ייעוד של מרחבי חוץ ופנים. מרפסות פתוחות הפכו למקורות, חצרות פנימיות נוצרו מחדש, והדירות התאפיינו בעירוב פונקציות מגוון בתוך יחידות המגורים עצמן.⁶

ניתן לראות במקרים אלה כי מרחב המגורים עוצב בעיקר על פי פרשנות הדיירים מאשר בהתאם להנחיות התכנוניות. הדבר בולט בעיקר בשיכונים הממשלתיים שהתאמות הדיירים חרגו בעוצמתן ובהיקפן. טיפוס הבניין במקרים אלה שימש כנקודת מוצא בלבד, שהלכה והיטשטשה עד כי במקרים רבים כמעט ולא ניתן לזהות אותה. בעוד שהמתכננים ביקשו להטמיע סדרים חדשים באמצעות מודלים שונים, עיצוב הזהות המקומית התרחש בעיקר מתוך פעולות הדיירים שהתרכזו במרחב הפרטי.

הבית של באחו / התפרשות מאולתרת אל גג השכנים

הדבקה / התרחבות הדיירים מעבר לשיכון הראשוני

הבניין וההרחבה / מתח בין הרחבות הדיירים לשיכון הראשוני

המרחב הציבורי

בעוד שהמרחב הפרטי בשיכונים הממשלתיים התחזק בעקבות התהליכים הכלכליים שצוינו לעיל, נותר המרחב ציבורי ללא מענה מערכתי הולם. המערכת הפורמלית המשיכה לפעול על פי התוואי השכונתי הראשוני שיצרה, תוך התייחסות למרחבים הציבוריים כשטחי שארית שאינם מקבלים טיפול מערכתי שוטף. מציאות זו הובילה לריחוק של הדיירים מן המרחב המשותף. אלו שלא חוו עוד את מצבם הכלכלי כחלש כפי שהיה בעבר, החלו לתחום את חלקותיהם כהפרדה ממרחב ציבורי הולך ומתדרדר. הרחבות רבות גלשו לשטחי המעבר, זלגו אל מדרכות, וחדרו אל תחומי השטחים המשותפים. בכך הלכה ונפערה הבדלה בין שני מרחבים אלה. זאת בניגוד לשנותיה הראשונות של השכונה, שבהן הפעולה הבלתי פורמלית התקיימה בשני המישורים.

תהליכים אלו מבטאים את מה שמגדיר פיטר מרקוזה (1993) כזהות המתעצבת מתוך מגננה: כאשר המרחב נתפס כמאיים, הדייר מגיב בביצור הטריטוריה הפרטית שלו, מגן על מקומו ומחדד את זהותו המקומית מתוך תחושת פגיעות מתמדת.⁷ לעיתים, כפי שמרקוזה מרחיב, הדבר נובע מתהליכי ג'נטריפיקציה, ולעיתים, כפי שמתרחש כאן, מתוך ניכור המרחב הציבורי שלא זוכה למענה שיקומי בשעה שהמרחב הפרטי הולך ומתרחב.

חתך רחוב סטרומה / ניכוס המדרכה על ידי חומוס השכן.

peter Marcuse, **What's So New About Divided Cities?** IJURR, 1993

7

עמוד 362.

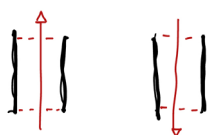
ביות

הגר קוטף (2011) מספקת מסגרת תיאורטית להמשגה של תהליכים אלו דרך המושג "ביות". הביות מגדיר את תהליך הפיכת המרחב למקום בעל משמעות עבור הפרט באמצעות ניכוסו על ידי פעולות בלתי פורמליות של עיצוב, התאמה ושימוש.⁸ למרות שביות מתקיים ראשית במרחב הפרטי, כמתואר במקרי הבחן, הדבר עשוי לקרות גם במרחב הציבורי ובמרחבי סף למיניהם. על ידי פעולת הניכוס ניתן לחוש שייכות למרחב שלא בבעלות בלעדית ואף להוביל למצב בו אותן פעולות מזינות את המרחב הציבורי ולא נתפסות בו כהפרעה.

ניתוח התהליכים המרחביים שהתרחשו באופן בלתי פורמלי מצביע על דינמיקה המשלבת בין ניכוס תרבותי שהתפתח מתוך ביטחון לבין מגמות מגננה שנוצרו נוכח הזנחת המרחב הציבורי והתרחבות הפרטי. בהיעדר מערכת מסדירה, הלכו ונפערו פערים בין המרחבים, אך במקביל התפתחה יכולת ברורה של הדיירים לעצב את סביבתם בהתאם לצורכיהם. יכולת זו מהווה פוטנציאל לביסוס מערכת הנובעת מפעולות התושבים. על בסיס עקרונות אלו תיבחן האסטרטגיה התכנונית המוצעת.

חתך רחוב סטרומה /
רכבים עולים על המדרכה, ניכוס שטח ציבורי על ידי קניין פרטי

המזמרת

אסטרטגיה תכנונית

הדיון התיאורטי הצביע על הפערים שנוצרו בין הפעולה הבלתי פורמלית לבין המרחב הציבורי והתכנון הפורמלי. הן במקרים בהם היא נתפסת כהפרעה והן בהזנחת המישור הציבורי בעת הרחבת הפרטי בלבד. פרק זה מציע אסטרטגיה תכנונית המבוססת על חמש פעולות עקרוניות. מטרתה לשלב את הפעולות הבלתי פורמליות במרחב הציבורי כך שהתרחשותן במרחב הפרטי תוכל להזין אותו, לאפשר זליגה הדדית בין תחומים, ואף להתממש במישור הציבורי עצמו. להלן הרצף העקרוני של הפעולות:

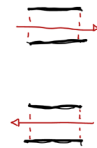
הסרת גבולות החלקה

ביטול גבולות החלקה פותח מרחב ביניים גמיש בין הפרטי לציבורי. המרחב מאפשר מקום להתרחבות הדירות והן כתשתית עבור התרחשויות מקומיות וקהילתיות.

ריקון תוואי השכונה

שכונות רבות ברחבי הארץ מבוססות על חזרתיות של בניין מגורים שמוצב על בשטח פתוח. על ידי ריקון אותם בנייני מגורים והסבתם למרחב ציבורי מקורה משתנה תוואי השכונה למרחב ציבורי משותף שממנו ניתן להתרחב ולגשת אל מרחבי הביניים.

תוספת בינוי מסביב לטיפוס הבניין

כפיצוי על יחידות המגורים שהופקעו עבור מרחב ציבורי, אני מציע בניית יחידות מגורים בסמיכות לשניים מצלעות הבניין שרוקן. כך הופך הבניין המקורי למעבר אל מרחבי הביניים, בעוד שהדירות החדשות משקיפות עליו ומחזקות את תחושת הביטחון בו.

הצבת מבנים קלים בשטחי השארית

מבנים אלה משמשים מוקדים קהילתיים גמישים, המאפשרים ביטוי לפרקטיקות מקומיות המתפתחות בשולי המערכת הפורמלית ואינן זוכות בדרך-כלל למענה תכנוני.

ביטוי פיזי למסחר הביתי

פתיחת קומות הקרקע למסחר מקומי, לצד פיתוח טיפוס ממסחרי מתקפל בקומות העליונות, המאפשרים להרחיב את שירותי התושבים אל המרחב הציבורי, ולייצר דינמיקה כלכלית וחברתית שמזינה אותו באופן מתמשך.

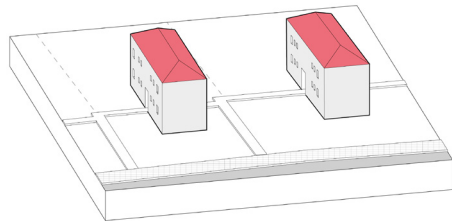

ישום האסטרטגיה על גבי השיכונים הממשלתיים

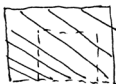
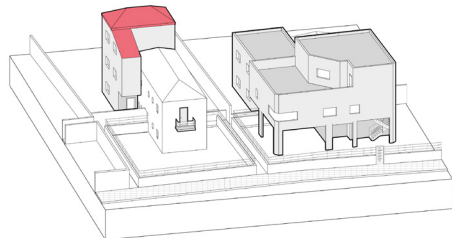
אחד מטיפוסי הבניין של השיכון הממשלתי הוא טיפוס הבניין בעל המבנה המצומצם שתואר לפני כן. הבחירה ביישום האסטרטגיה על בסיס טיפוס זה נובעת מההתרחשויות המקומיות שהתרחשו בעקבות התכנון. ההתרחשויות כללו הרחבת דירות באופן ששינה את פני השיכונים כך שכמעט ולא נותרו בתים הדומים למתכונת המקורית. לפני הצגת ההצעה התכנונית, אציג את ההתפתחות השיכונים על ידי הדיירים.

מצב קיים

יחידת מגורים פרטית
התוותה את תוואי
השכונה וחילקה את
המרחב הציבורי בהתאם
להצבתו.

תוך מתן הלוואות
מסובסדות, הדיירים
התרחבו באופן שניתן
לסווג לחמש טיפולוגיות.

מחיקת כל
התייחסות
לטיפוס
המקורי

התרחבות
על שלוש
צלעות

התרחבות
על שתי
צלעות

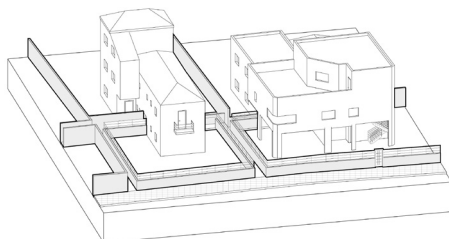

התרחבות
על צלע
אחת

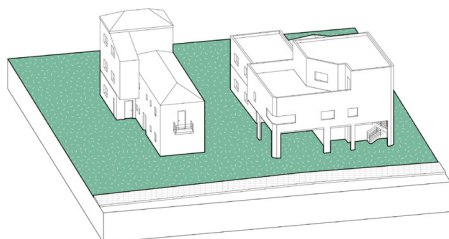
הדירה
נשארת
ללא
שינוי

במקביל להתרחבות,
החלו להתפתח
פרקטיקות של מגננה
שכללו חומות והעמקת
הפערים בין המרחב
הפרטי לציבורי.

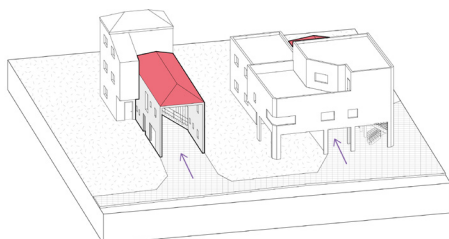

תכנון מוצע

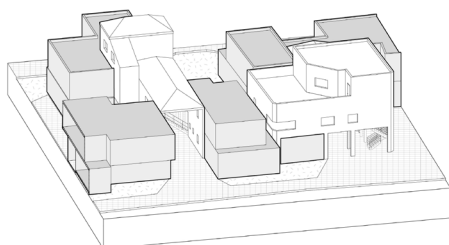
הפעולה הראשונה
היא הסרת גבולות
החלקה על מנת להרחיב
את המנעד בין המרחב
הפרטי לציבורי.

ריקון טיפוס הבניין
המקורי על מנת לאפשר
גישה אל שטחי השארית.
בדרך זו התוואי שמגדיר
את השכונה הוא מרחב
ציבורי.

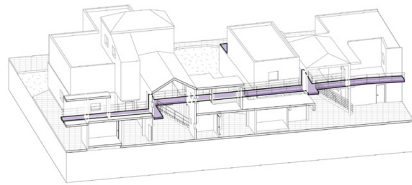

הוספת בינוי והרחבת
הדירות הקיימות כפיצוי
על השטחים שהופקעו
בהתאם לטיפולוגית
ההרחבה של התושבים.

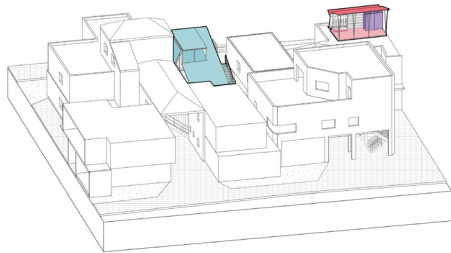

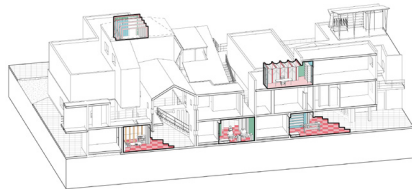
חיבור טיפוזי הבניין
לבלוק עירוני דרך חתך
המדרגות שנוטר כשטח
שארית לאחר הרחבות
הדיירים.

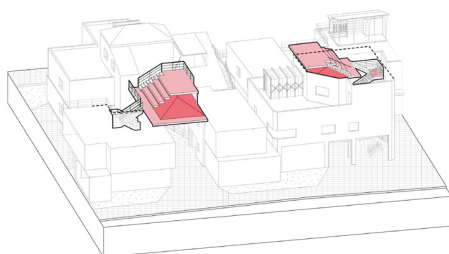
הצבת מבנים קלים
בשטחי השארית כמוקדים
קהילתיים עבור
הפרקטיקות המקומיות
בשולי
המערכת הפורמלית.

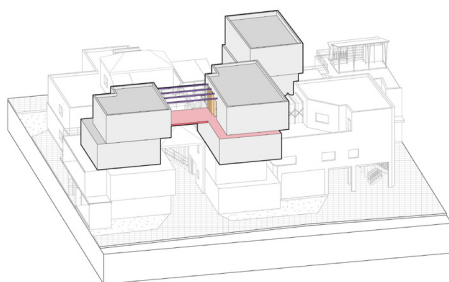
פתיחת קומת
הקרקע למסחר מקומי,
לצד פיתוח טיפוז
מסחרי מתקפל בקומות
העליונות.

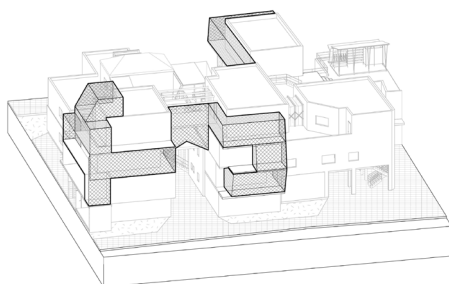
העלאת מערך
התנועה אל הגג שמספק
נקודת שהיה ותצפית.

הוספת דירות בשתי
קומות נוספות מסביב
לטיפוס הבניין.

קישור הדירות
החדשות אל המרחב
הקיים באמצעות מערך
תנועה רשת.

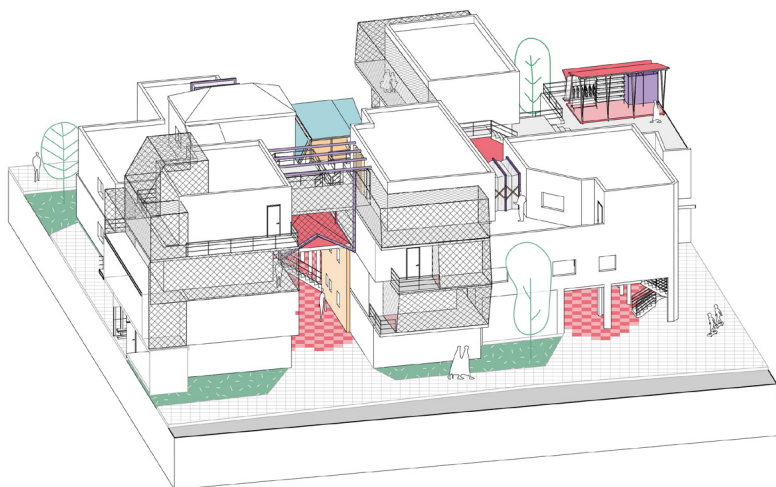

סך האסטרטגיה מציעה דרך להזין את המרחב הציבורי מתוך תופעות מרחביות מקומיות שהתרחשו בעיקר במרחב הפרטי. נוסף לכך מתאפשרת תועלת כמותנית למרחב המצופפת את השכונה. בדרך זו דיירים חדשים עשויים להיכנס ולהשפיע על המרחב הקיים.

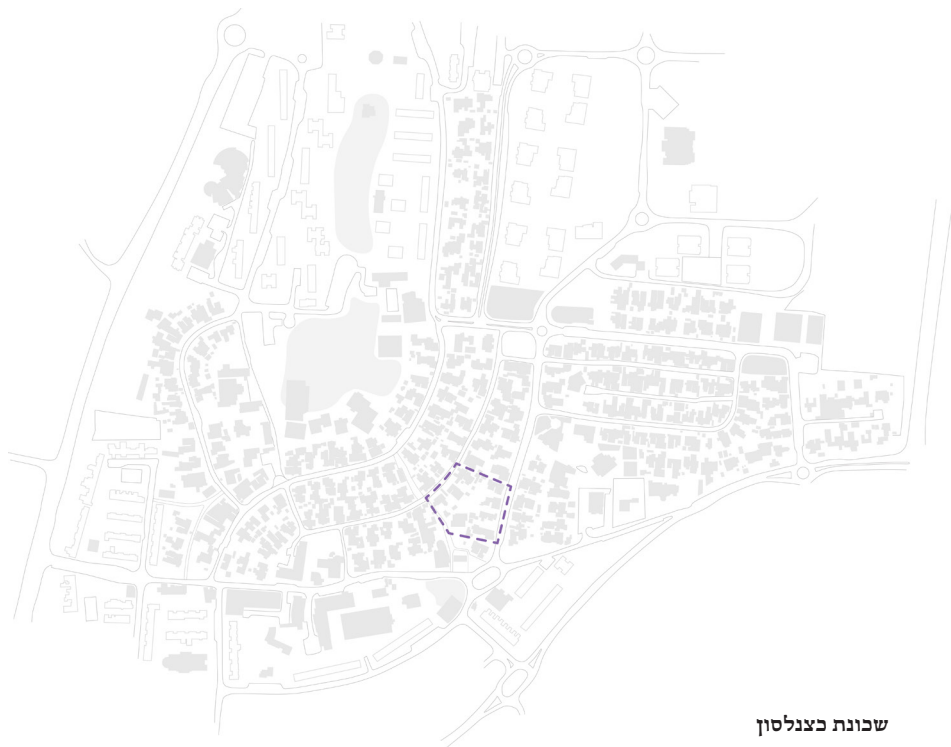
"אני לא מכירה הרבה אנשים
שיכולים להגיד את זה.

אבל הילדות שלי פה שלי היתה
ללא רכב"

מתוך ראיון עם יהודית ברנס /
ילידת השכונה

מקום

שכונת כצנלסון

שכונת כצנלסון

שכונת כצנלסון בנהריה היוותה מקרה בחן להתפתחות הרשת המקומית מתוך טיפוס הבניין הממשלתי, עליו יושמה אסטרטגיית ההתערבות. כמו כן בשכונה זו אציג את התכנון המפורט תוך הסתמכות על מיפוי הפעולות הבלתי פורמליות של התושבים. זאת לצד עקרונות התכנון שהוצגו בפרק הקודם ובחלוקת המרחב לארבעה רבדים, המרחב הפרטי, המבוית, הקהילתי והציבורי. ארבעת המרחבים המגדירים את הפעולה בשטח ומזינים אחד את השני לכדי מרחב מאוחד.

אזור ההתמקדות שבו אתמקד נמצא בין רחוב סטרומה לדרך השיירה עם פרוגרמה ציבורית של מרכז רב שירותים לעיוור ביניהם.

אזור ההתמקדות / בין רחוב סטרומה לדרך השיירה

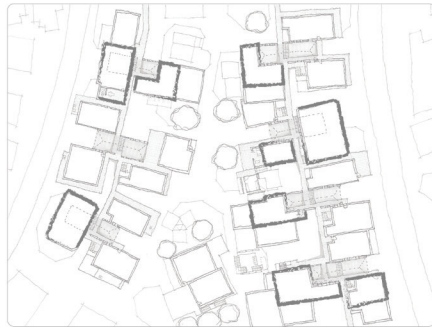
המרחב הפרטי

רובד זה מתעסק בפיצוי בינוי. פיצוי הדיירים שדירותיהן הופקעו עבור מרחב ציבורי ובינוי דירות חדשות עבור ציפוף השכונה. שכבה זו מהווה בסיס להתעסקות בשטחי השארית שידונו בהמשך.

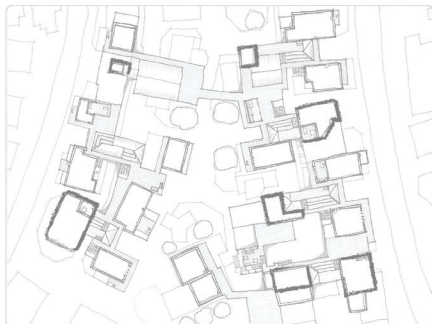
מצב קיים | הרחבות הדיירים באזור ההתמקדות

תכנית מפלס קרקע

תכנית מפלס +3.00

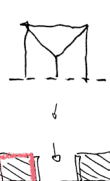
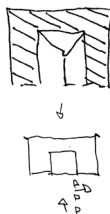
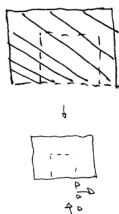
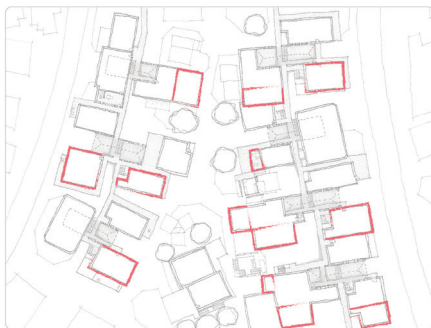
תכנית מפלס +6.00

מצב מוצע | תוספת בינוי לדירות הקיימות

תכנית מפלס קרקע

תכנית מפלס +3.00

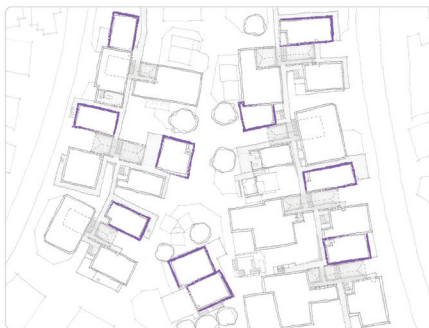

מצב מוצע | דירות חדשות

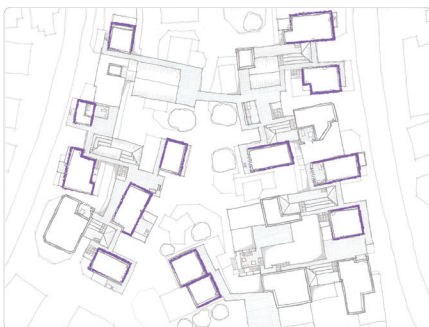
תכנית מפלס קרקע

תכנית מפלס +3.00

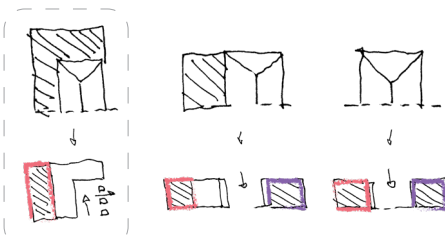
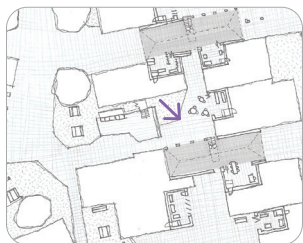

תכנית מפלס +6.00

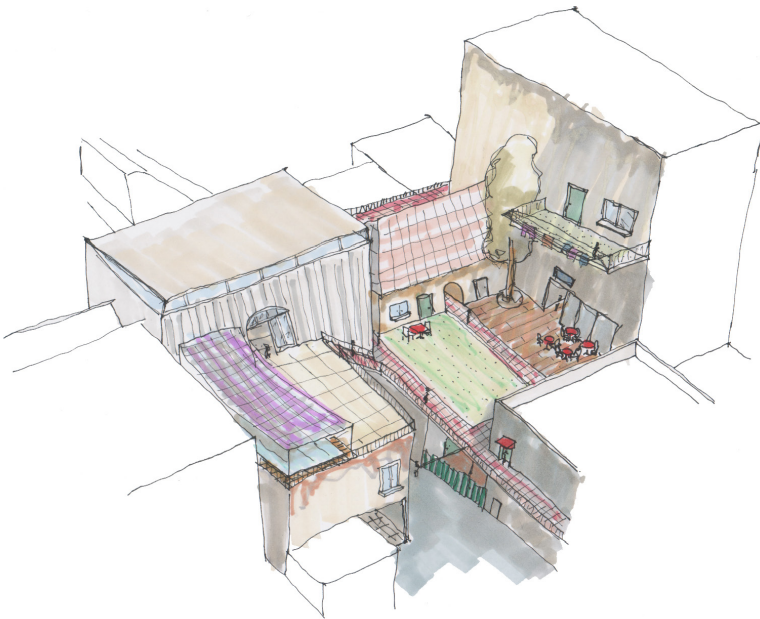
פתיחת טיפוס הבניין לקומת עמודים / העמודים מבנייה קלה ממושיכים
את מערך התנועה העילי

המרחב המבוי

מקורו של מרחב זה בפעולת הביות שמציגה קוטף במאמרה: תהליך בו המקום נטען במשמעות עבור הפרט באמצעות ניכוסו, ודרכו נוצרת שייכות ואחריות למרחב. פעולת הביות יכולה להיעשות מחוץ למרחב הפרטי ולשמש כמרחב המקשר בינו אל החוץ, כמו שעשתה בעבר הגינה שהכילה את המסחר והכלכלה הביתית.

לכן, מרחב זה פורם את הגבול בין הפרטי לציבורי, ומאפשר זליגה של פעולות כלכלה ביתית ומסחר שכונתי מהדירות אל המרחב המשותף. פעולות שממשיכות להתקיים גם היום אך בתצורות שונות. למעט סימונים גרפיים או ידע קודם על המקום, שיטוט באזור לא יגלה לנו את מה שיש לתושבים להציע. להלן דוגמאות למסחר ביתי המתקיים בשכונה כיום.

דימוי ראשוני / זליגת המרחב הציבורי אל עבר הפרטי על ידי מסחר ביתי

קניית דירה צמודה לבית הדייר
והסבתה למספרה.

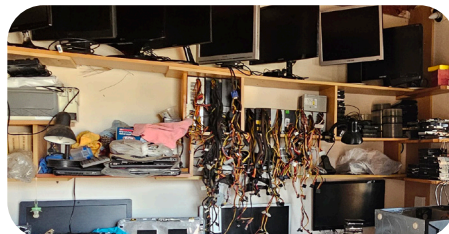
סדנאות ויטראז' לצד מרחב
המגורים.

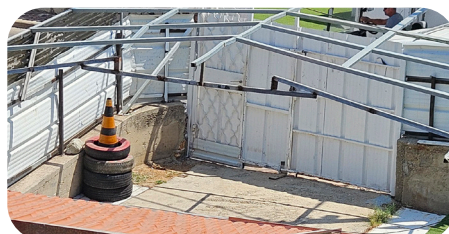
סלון יופי לצד מרחב המגורים.

תיקון מחשבים לצד מרחב
המגורים.

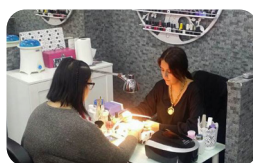
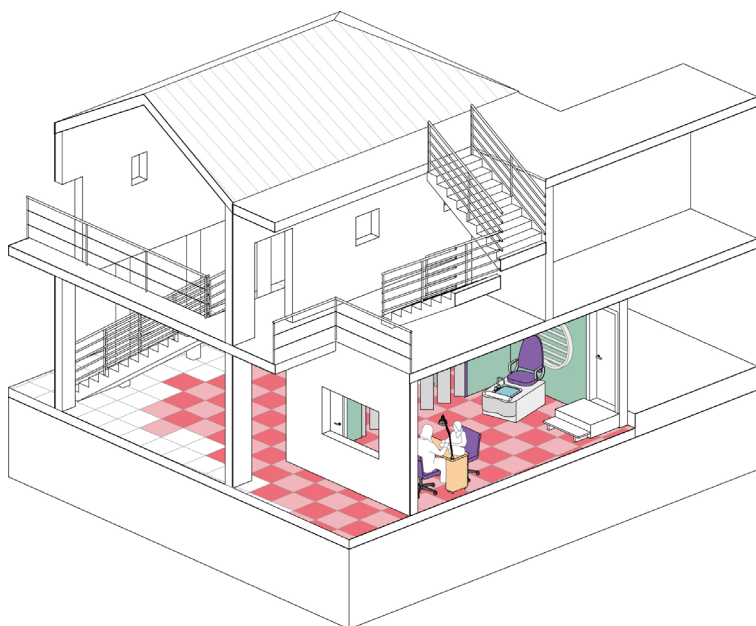

הסבת החצר לשירות תיקוני
רכבים.

סלון היופי של שרית

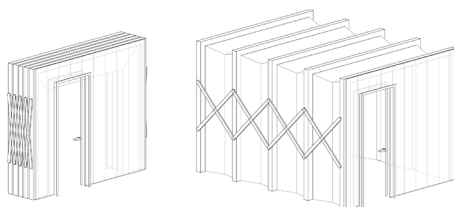
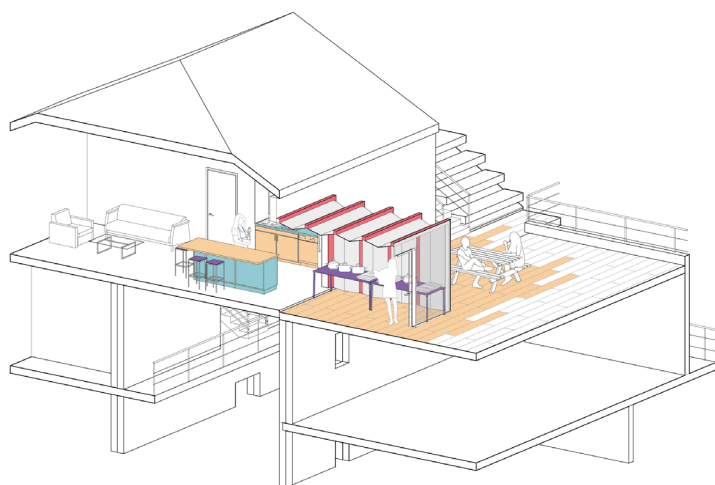
פעולת הביות מתרחשת במפלס הקרקע על ידי הורדת המסחר הבייתי למפלס הרחוב. בתכנון המקורי הדירות מוגבהות בין 30 ל-50 ס"מ. חללי המסחר ממשיכים את מפלס הרחוב על ידי ריצוף החוץ שזולג אל עבר הבית. נוסף לפעולה זו על ידי רפפות ומחיצות מתקפלות, החזיתות פתוחות אל המרחב הציבורי. להלן סלון היופי של שרית כדוגמה לפעולה זו.

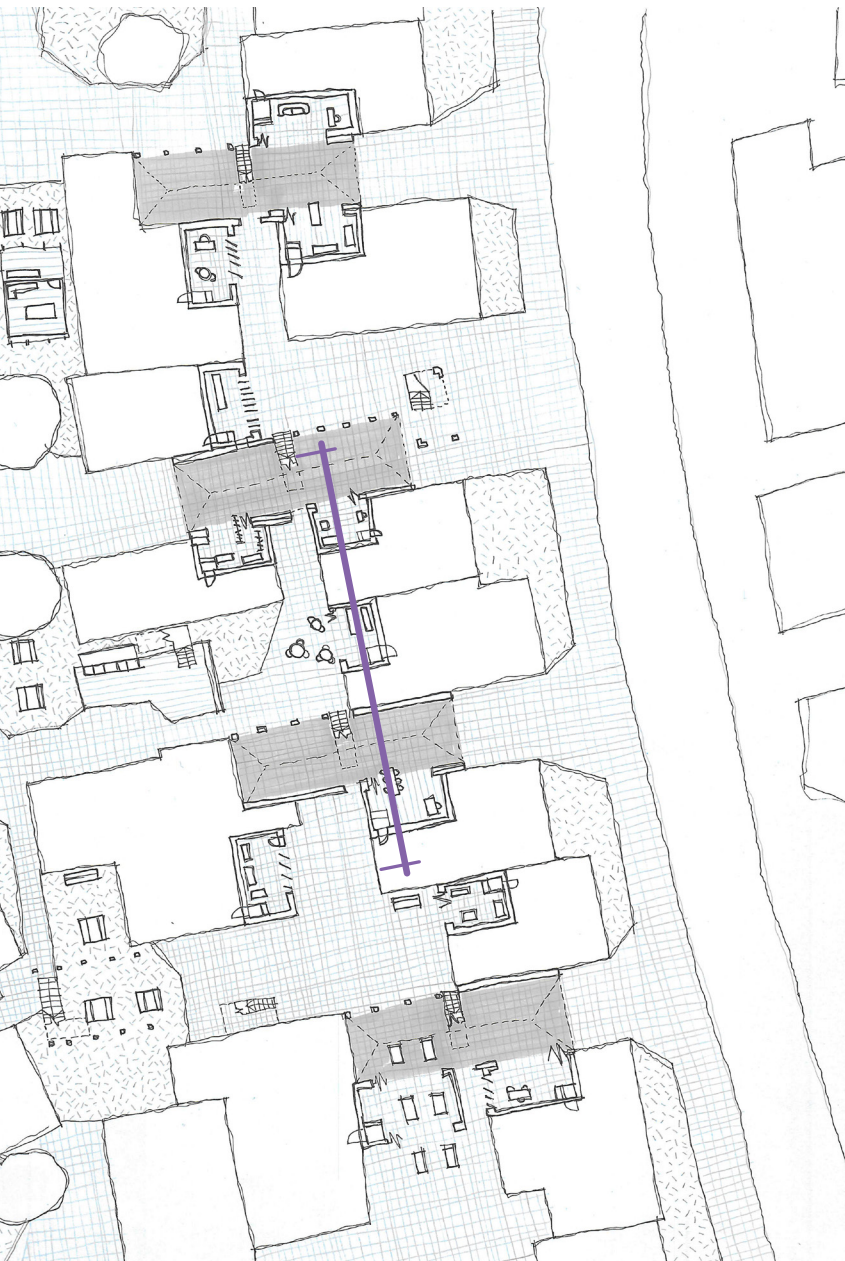
מיקום סלון היופי של שרית / סטרומה 16

הקייטרינג של יהודית

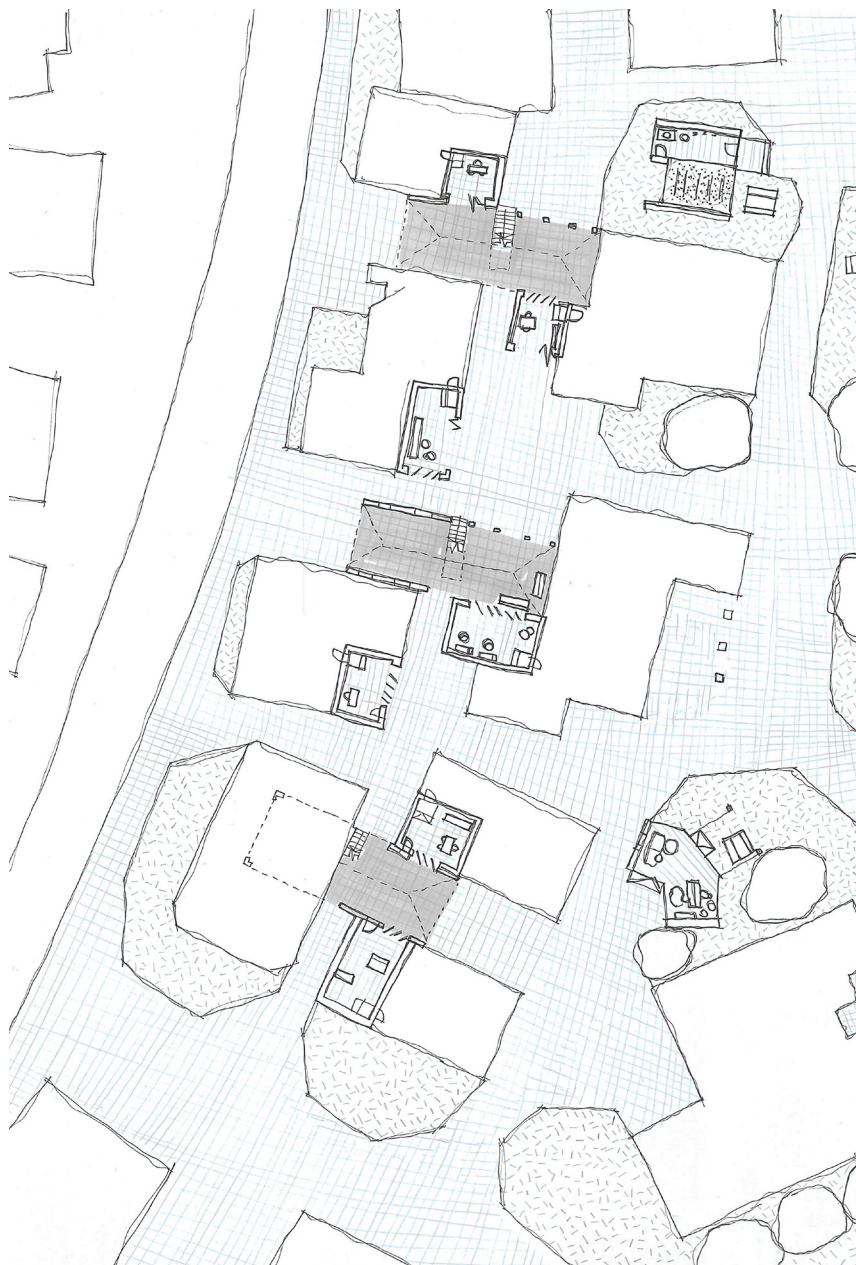
המפלס העליון ממשיך את פעולת הביות על ידי הרחבות קלות ומתקפלות; יחידות ניידות קלות הניתנות לחיבור ולהסרה, המאפשרות את הגדלת שטח הפעולה בעת הצורך. המערכת זולגת אל המרחב הציבורי המשותף בתמורה לשירותים שהיא מציעה לו. להלן הקייטרינג של יהודית כדוגמה לפעולה זו.

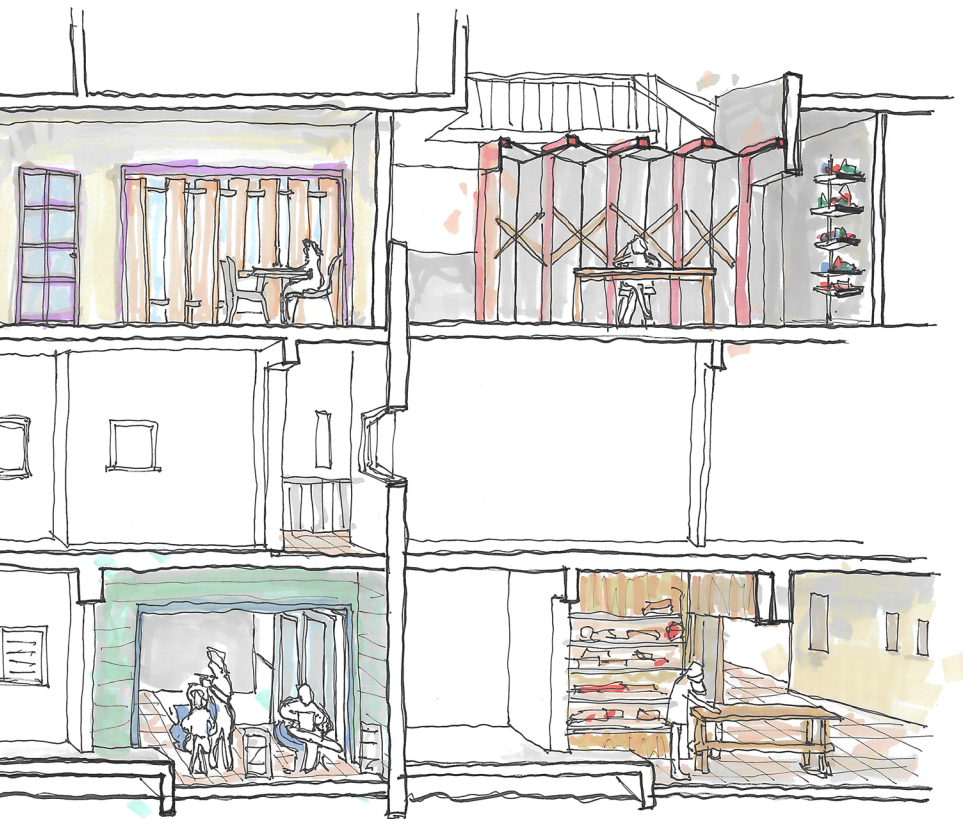

ההרחבה המתקפלת בשני מצביה

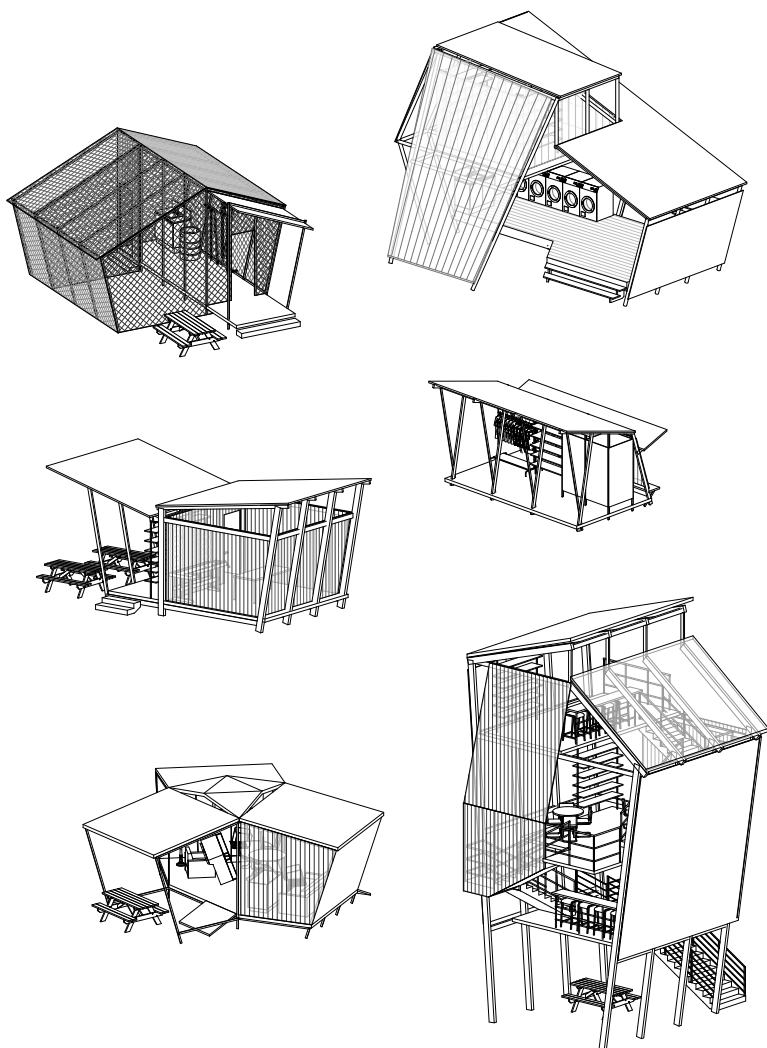

תכנית מפלס קרקע / פרימת המרחב הפרטי על ידי המסחר המקומי שזולג אל המרחב המשותף

המרחב הקהילתי

מרחב זה נובע מיחסי הגומלין שהתפתחו בשכונה בשנותיה המוקדמות, ומבוסס על העיקרון השיתופי שמציע סטברידס כמענה למרחבים ציבוריים שאינם מייצרים תחושת שייכות ואחריות בקרב תושביהם. כאן מוסדרת מערכת פעולות של האיסוף והחלוקה שעד כה מתרחשת בשולי השכונה ומוצעת מערכת שיתופית של ייצור והשאלה בנוסף אליה.

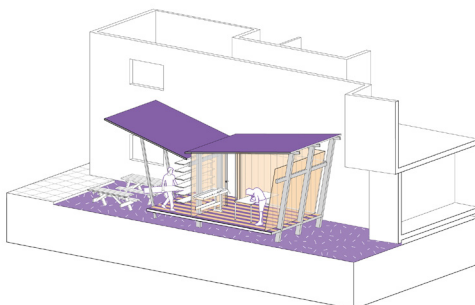
המערך הקהילתי מורכב משש טיפולוגיות קלות, הנבדלות בתפקודם אך חולקות מספר מאפיינים משותפים: כולן פתוחות עם קירוי ומשלבות שטחי מפגש ושהייה לצד המענה ליחסי הגומלין שכל אחת מציעה בדרך אחרת. כל יחידה נפרמת אל המרחב הפתוח בכך שאינה תחומה. הטיפולוגיות נבנות בטכנולוגיה קלה שניתן להרכיב בשיתוף עם התושבים עצמם. חלקם מתוך מאגרי החומרים של השכונה עצמה.

מיקום המרחבים הקהילתיים במרחב / פיזורם בשטחי השארית

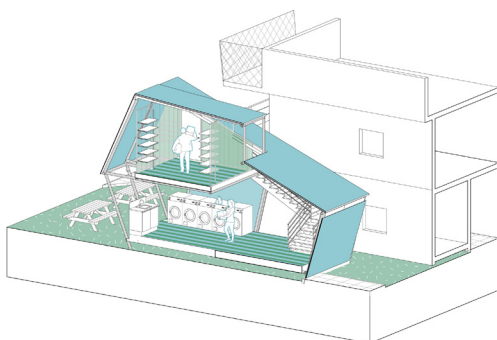
פעולת היצור

מספקת מענה לבנייה
וגידול מזון משותפים.

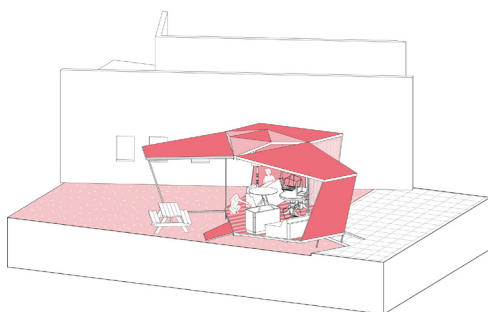
פעולת ההשאלה

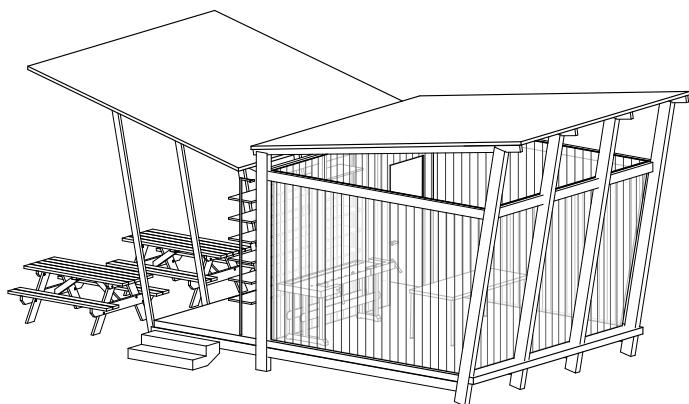
מאפשרת לחלוק
ציוד שאין בו צורך
בשימוש קבוע.

פעולת המסירה

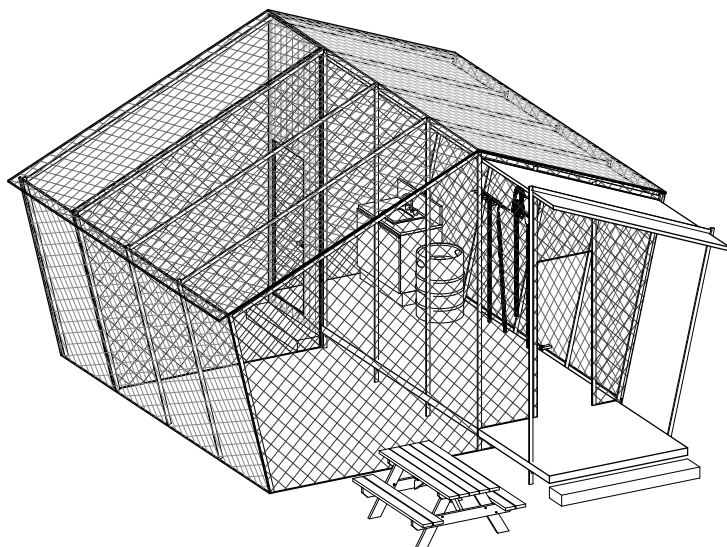
ממסגרת את היכולת
של התושבים להעביר
חפצים לא בשימוש
באופן שמכבד את
האוספים.

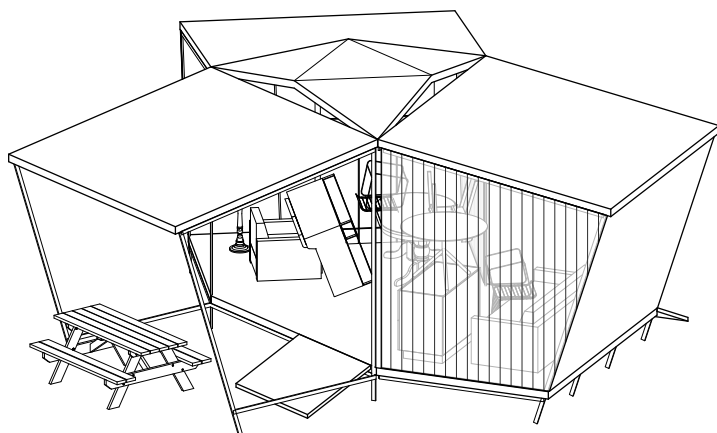
סדנה

מרחב עבור ייצור משותף לתושבים. מחוץ לאזור העבודה קיים
אזור לאיסוף ומסירת חומרי בנייה שאינם עוד בשימוש.

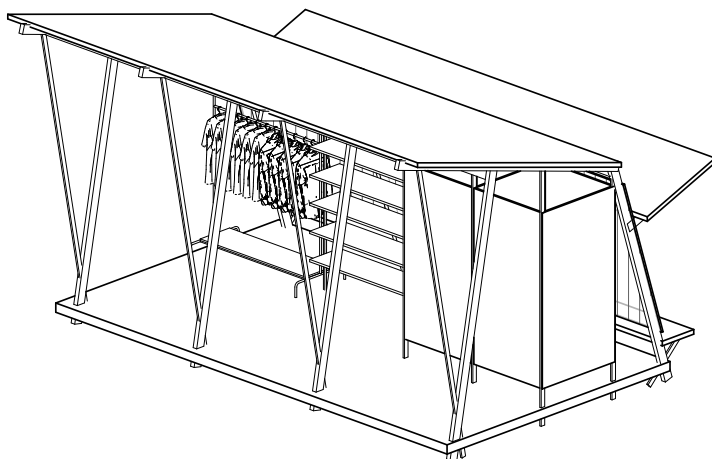
משק

מרחב עבור ייצור משותף לתושבים. המשק מספק שטח גינון מוגבה לצד חממה לגידול מזון.

מאגר

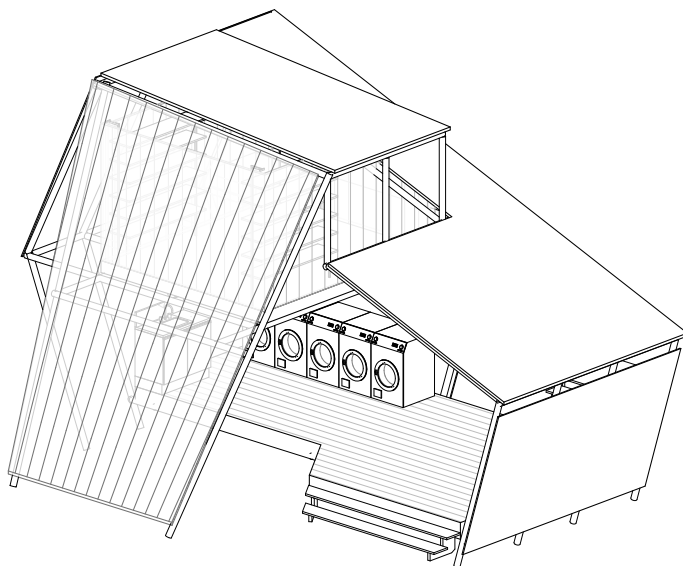
מרכז רחב למסירה ואיסוף של חומרי בנייה וריהוט לא בשימוש.
גודלו הוא 50 מ"ר, חלל פתוח ומקורה שמכיל מקום מפגש
ומשחק.

מלתחה

אזור לאיסוף וחלוקה של ביגוד. המרחב כולל שני
תאי הלבשה וספסל בצידה האחורי המאפשר שהייה
ותצפית.

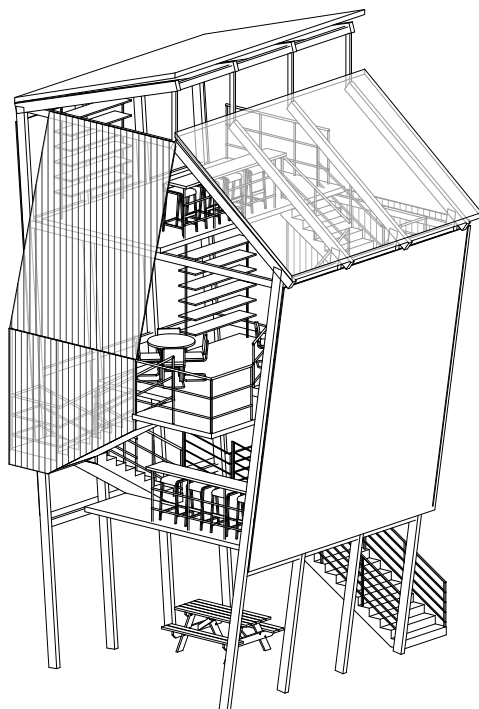

בוידעם

טיפולוגיה בעלת שתי קומות, קומת קרקע למפגש ומכבסות משותפות על שטח של 30 מ"ר. הקומה העליונה משמשת לציווד להשאלה; כלי עבודה, מחנאות ועוד. טיפולוגיה זו מאפשרת מעבר בין קומת הקרקע למערך התנועה העילי שמחבר את טיפוס הבניין לבלוק עירוני אחד.

מגדלון

טיפולוגיה צרה וארוכה בעלת ארבע קומות. שטח כל קומה הוא כעשרים מ"ר. קומת הקרקע על עמודים בלבד המשמשת כמעבר ומפגש, הקומה השלישית מתחברת אל יחידות הבינוי שמציעות מרחב פתוח גם כן והקומות השנייה והרביעית מציעות מרחבים פרטיים יותר לקריאה. בכל קומה קיימים מדפי אחסון שניתן לשים בהם ספרים וציוד יד שנייה לחלוקה.

בוידעם

מגדלון

מחזר

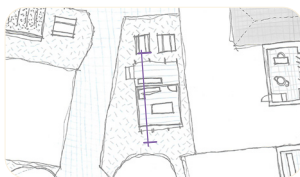
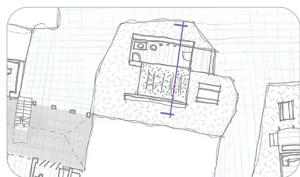

משק

סדנה

מלתחה

קולאז' / ריקון טיפוס הבניין

המרחב הציבורי

חזית רחוב סטרומה

נוכח הזנחת המרחב הציבורי והחרפת הפערים בינו לבין המרחב הפרטי, מוצעת הגדרה מערכתית אשר במסגרתה יהפוך המרחב הציבורי לשלד הפעולה המרכזי של השכונה. לשם כך תתבצע פעולת ריקון של טיפוס הבניין, שיהפכו ממובלעות פרטיות למרחבים ציבוריים מקורים, המשמשים כנקודות עיגון מערכתיות.

פעולה זו הופכת את טיפוס הבניין לעוגן של תנועה המאפשר שהייה, מעבר ושוטטות. חלונות המבנה שבעבר פנו מהפנים אל החוץ ממלאים את תפקידם באותו אופן רק הפוך. הדירות הצמודות לו משקיפות פנימה. כך המרחב הציבורי מקבל ממד של ביטחון שמכפר על הצורך במגננה.

לצד פעולה זו בוצעו שתי פעולות בקומות העליונות;

- הפיכת הגג לגג פעיל

- חיבור הדירות החדשות במערכת תנועה רשתית

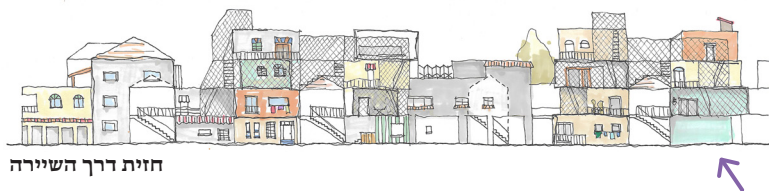
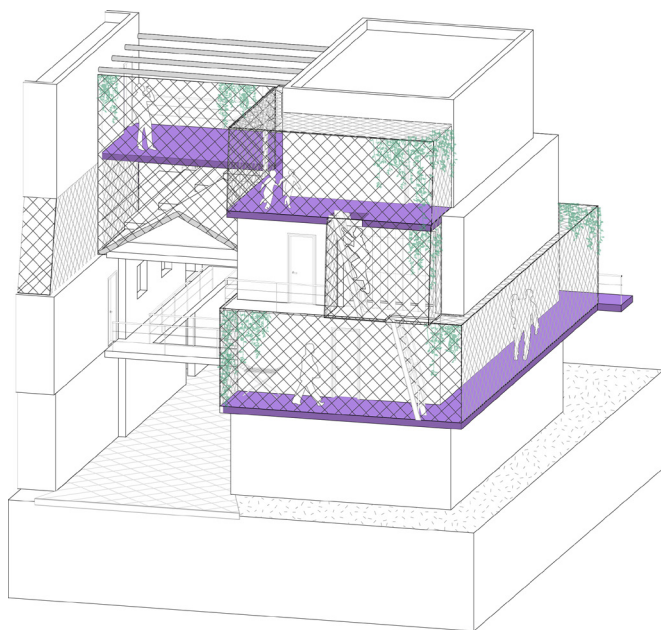
גג פעיל

הגג הוא מקום בו ניתן לשהות או להמשיך לעלות אל עבר המרחב המרושת והסמי פרטי.

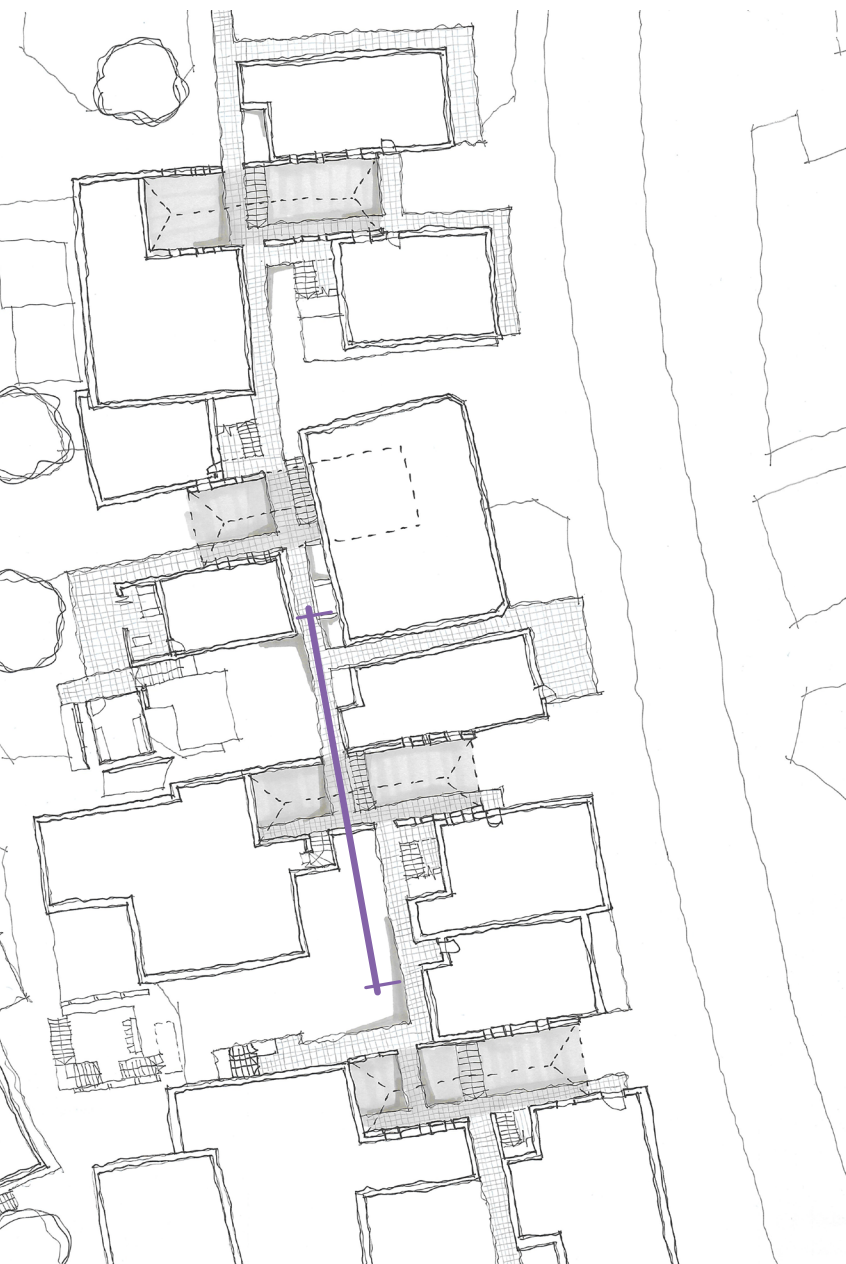

מערך תנועה רשתי

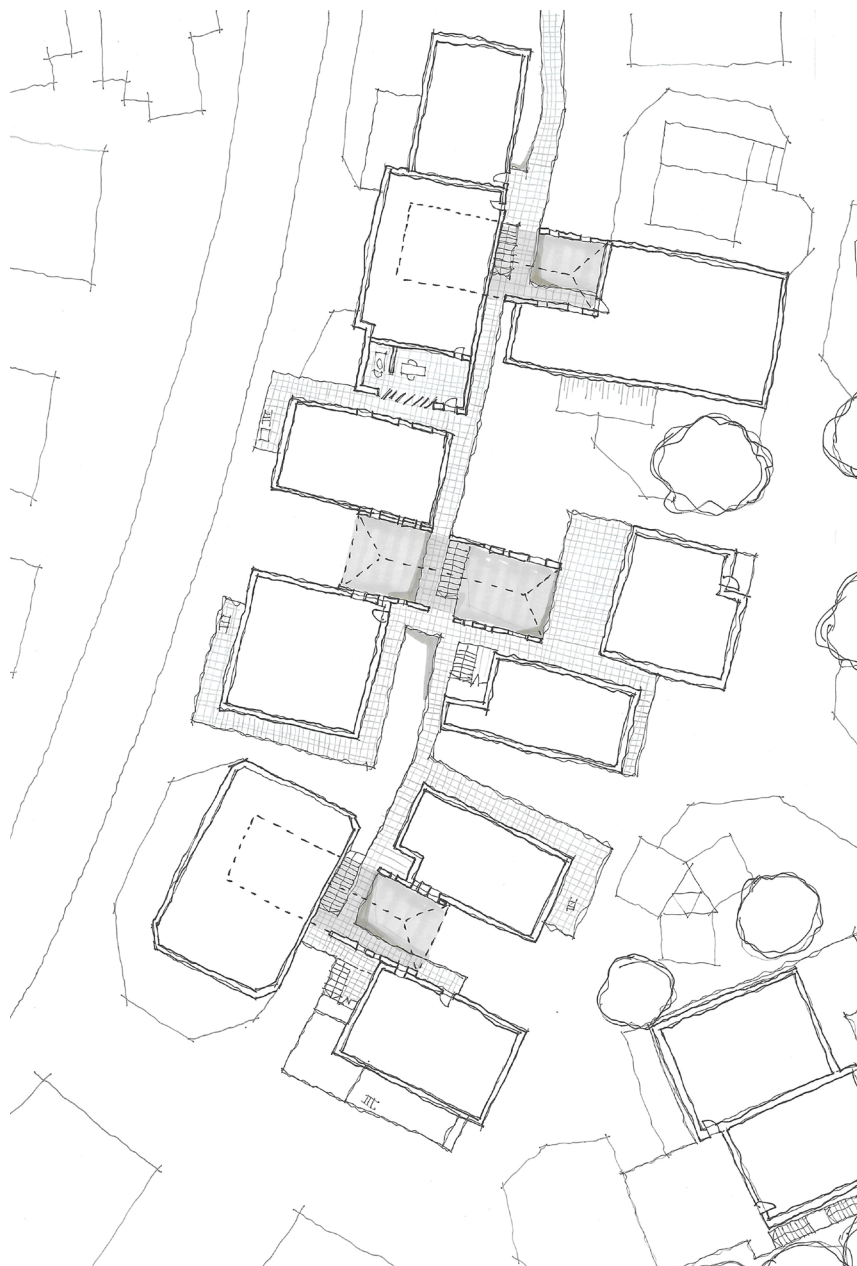
מערך התנועה הרשתי מקשר את הדירות החדשות אל המרחב הקיים משחק על חזיתות המבנה ומזמין לגלות את פיתוליו.

חזית דרך השיירה

תכנית מפלס +3.00 / חיבור הדירות לבלוק עירוני והעלייה הסמוכה לו אל קומת הגג

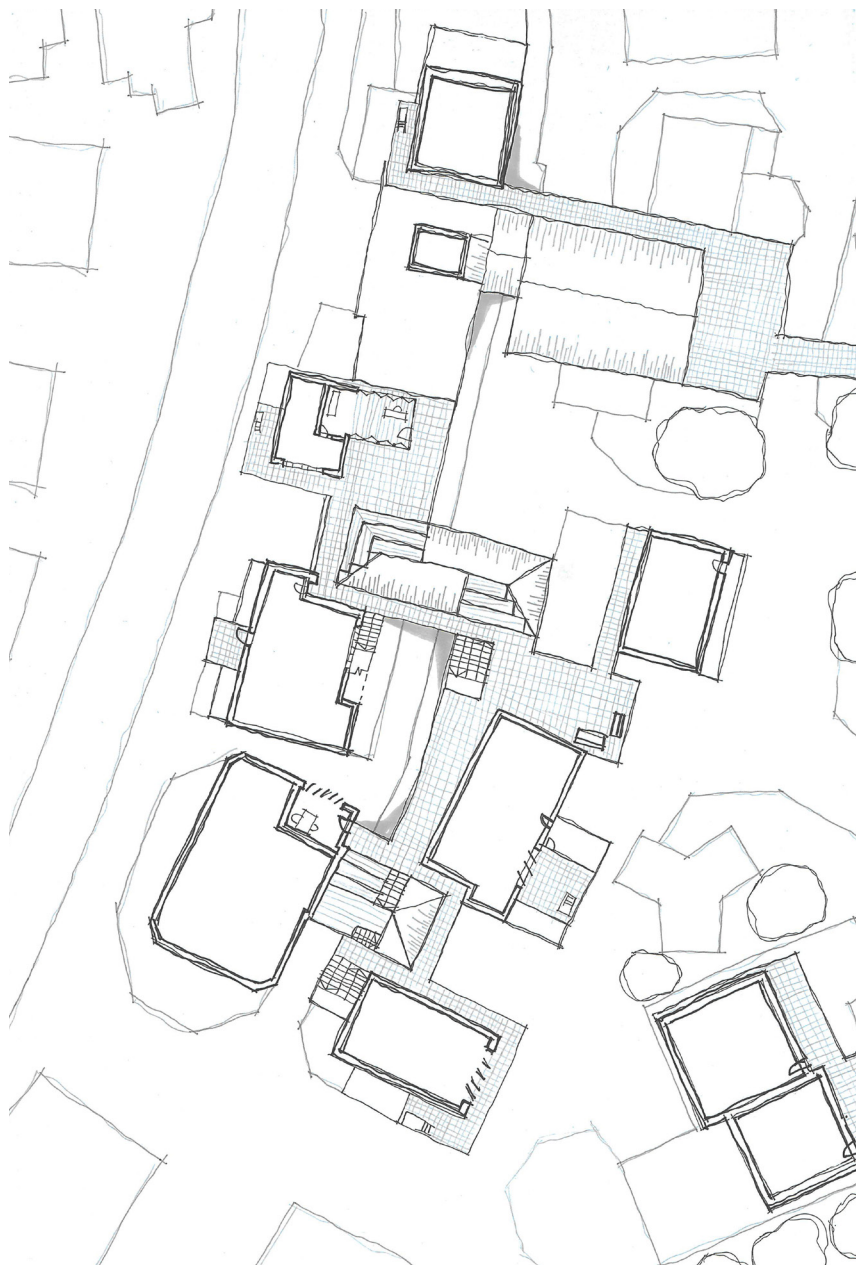

חתך טיפוס הבניין / טיפוס הבניין כעוגן של תנועה המאפשר שהייה, מעבר ושוטטות

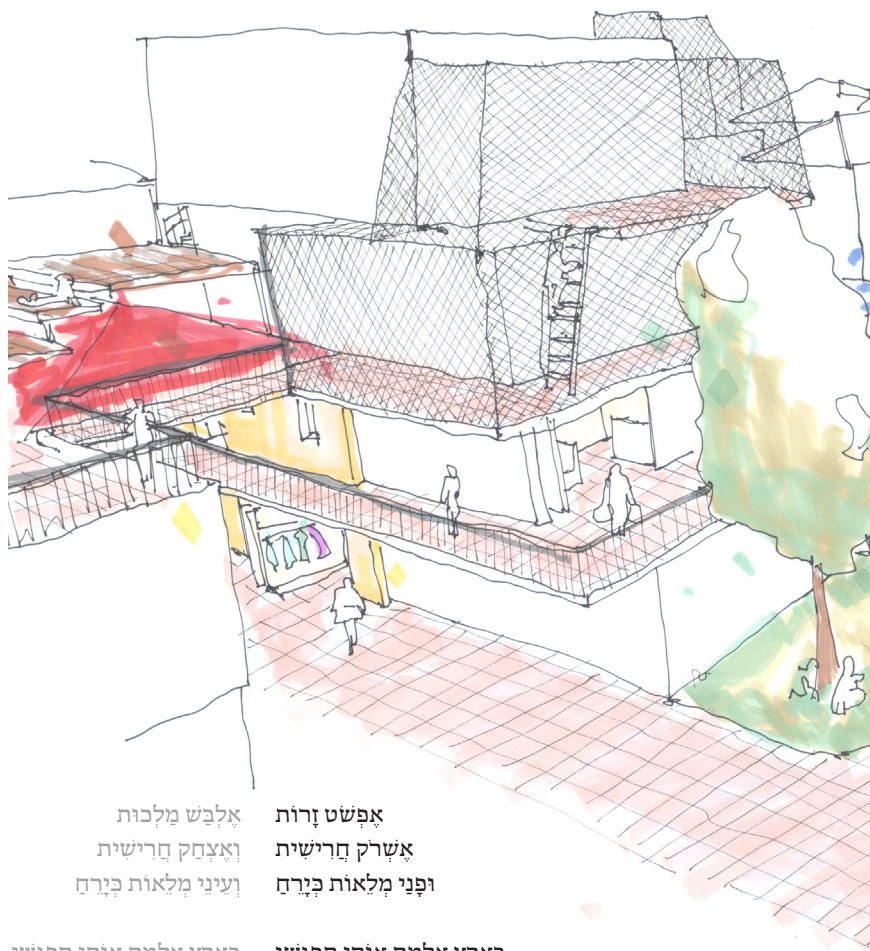

תכנית מפלס +6.00

אֶלְבֶּשׁ מְלָכוֹת
וְאַצְחָק חֲרִישִׁית
וְעֵינֵי מְלָאוֹת כְּנֶרֶחַ
אֶפְשֵׁט זָרוֹת
אֲשֶׁרֶךְ חֲרִישִׁית
וּפְנֵי מְלָאוֹת כְּנֶרֶחַ

בְּאֶרֶץ אֱלֹמֶת אוֹתִי תִפְגְּשִׁי
כִּי בֵּין מַיִם לַמָּיִם מוֹתֵחַ
בְּאֶרֶץ אֱלֹמֶת אוֹתִי תִפְגְּשִׁי
כִּי בְּקוֹ אֵל שְׁמַיִם צוֹמֵחַ

מֵאֶרֶץ תְּצַמַּח
צֶרֶר בִּלְדוֹת / יִצְחָק כֹּהֵן

ביבליוגרפיה

מחברים

- Avermaete, T., & Casciato, M. (2014). **Casablanca Chandigarh: A Report on Modernization**. Zurich: Park Books
- Marcuse, P (1993). **What's So New About Divided Cities?** • International Journal of Urban and Regional Research, 17(3).
- Schlörhauser, B. (2020) **The Growing House**, The “rationalization of happiness” was not born in the concept of “incremental housing”, University of Innsbruck.
- Shadar, A. (2004) **Vernacular values in public housing**, history, • vol 8, 2004.
- Roy, A. (2011). **Slumdog Cities: Rethinking Subaltern Urbanism**. • International Journal of Urban and Regional Research, 35(2).
- הנדל, א' (2011). אלימות. תל אביב: מפתח.
- קוטף, ה' (2011). בית. תיאוריה וביקורת, 37.
- שדר, ה', ויעקבי, ח' (2014). לקראת מודרניות: אדריכלות, תכנון וקהילה בפרויקט שיקום שכונות. סוציולוגיה ישראלית, טז, 133-157.

ספרים

- Stavrides, S. (2016). **Common Space: The City as Commons**. London: Zed Books
- סטופ, א' (1979). הפרוגרמה הכוללת לשיקום השיכון הממשלתי בגבעת כצנלסון – נהריה. נהריה.
- סטופ, א' (1981). המרכז המסחרי הגבעת כצנלסון: מפקד עסקים וקווים עיקריים לפרוגרמת שיקום. נהריה.
- לזר, ד' (1981). תולדות נהריה, 1934-1948. נהריה: המוזיאון העירוני נהריה.
- שדר, ה' (2014). אבני הבניין של השיכון הציבורי. תל אביב: משרד הבינוי והשיכון.

ראיונות

- יהודית ברנס (10.12.24)
- איציק רבינוביץ' (11.12.24)
- יעל ג'רפי (23.06.25)

שונות

- הארכיון הציוני המרכזי
<http://www.zionistarchives.org.il/Pages/Default.aspx>